

Gülcan Avşin Güneş

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi, Bartın/Türkiye
Assist. Prof. Dr., Bartın University, Faculty of Literature, Bartın/Turkiye

eposta: agunes@bartin.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5280-5834> - RorID: <https://ror.org/03te4vd35>

Atıf/Citation: Güneş, Gülçin Avşin. 2025. 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kısve Bahası Uygulaması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13/44, 425-455. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1697089>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	11.05.2025
Kabul Tarihi/Accepted:	21.07.2025
Yayın Tarihi/Published:	15.09.2025

17. VE 18. YÜZYILLARDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İHTİDANIN İDARİ VE TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ VE KİSVE BAHASI UYGULAMASI

Öz

Bu makale, 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda mühtedilere yönelik kısve bahası uygulamasını, salt bir inanç değişimi değil, devletin gayrimüslim tebaayla kurduğu ilişkiler ağı içerisinde çok boyutlu bir yönetim aracı olarak ele almaktadır. Çalışmanın temel sorunsalı, kısve bahasının hangi toplumsal ve idari işlevleri üstlendiği ve bu uygulamanın birey-devlet ilişkilerinde nasıl bir rol oynadığıdır.

Literatürde çoğu zaman bireysel inanç tercihi, Osmanlı sultanlarının yönetim başarısı veya gayrimüslim halklara yönelik baskısı çerçevesinde yorumlanan kısve bahası, bu çalışmada arşiv belgeleri –özellikle arzuhaller, i'lâmlar ve mühimme kayıtları– ışığında incelenerek çok yönlü bir yönetim stratejisi olarak analiz edilmiştir. Özellikle merkezîyetçiliğin yeniden kurgulandığı 17. ve 18. yüzyıllarda, dönemin gereklerine uygun yönetim, denetim ve meşruiyet araçlarının benimsenmesiyle gündeme alınan kısve bahası ihtidanın ödüllendirici ve kurucu pratiklerinden olmuştur.

Bulgular, kısve bahasının mühtedilerin Osmanlı toplumuna kabulünü hızlandıran, yeni kimliklerini görünür ve meşru kılan, sosyal aidiyet ve statü dönüşümünü destekleyen yapısal bir işlevi olduğunu göstermektedir. Makale, ihtida süreçlerinin kurumsal işleyişini ortaya koyarken, bu uygulamanın Osmanlı İmparatorluğu'nun dini ve sosyal çeşitliliği bağlamında istikrar, sadakat ve meşruiyet üretme stratejilerinin bir parçası olduğunu savunmaktadır. Bu çalışma, Osmanlı kaynaklarını kullanarak mevcut literatürdeki yaklaşımları kavramsal ve ampirik biçimde yeniden tartışmakta, kısve bahasını Osmanlı İmparatorluğu'nun dini, toplumsal ve bürokratik mantığıyla uyumlu rafine bir yönetim pratiği olarak konumlandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İhtida, Kisve Bahası, Gayrimüslimler, Osmanlı Yönetimi, Osmanlı Toplumunu.

THE ADMINISTRATIVE AND SOCIAL DYNAMICS OF CONVERSION TO ISLAM AND THE PRACTICE OF KİSVE BAHASI IN THE OTTOMAN EMPIRE DURING THE 17TH AND 18TH CENTURIES

Abstract

This article examines the Ottoman practice of *kisve bahası*—a form of material support provided to individuals who converted to Islam in the 17th and 18th centuries—not merely as a reflection of personal faith, but as a multifaceted governance tool situated within the broader relationship between the state and its non-Muslim subjects. The central question of the study is to identify the social and administrative functions of *kisve bahası* and its role in shaping state-individual relations. Often interpreted in the literature as either a personal religious choice, an expression of Ottoman administrative success, or a survival strategy by non-Muslim communities, *kisve bahası* is reassessed here—drawing on archival sources such as petitions, *ı'lâms*, and *mühimme* registers—as an instrument of layered administrative logic. Particularly in a period marked by the recalibration of central authority, *kisve bahası* emerged as one of the rewarding and constitutive practices of conversion. The findings demonstrate that the practice functioned structurally to facilitate the integration of converts into Ottoman society by legitimizing their new identities and enhancing social belonging and status. The article thus reconceptualizes *kisve bahası* as a refined administrative practice embedded within the Ottoman Empire's religious, social, and bureaucratic rationality.

Keywords: *Kisve Bahası*, Conversion to Islam, Non-Muslims, Ottoman Administration, Ottoman Society.

Giriş

İhtida, Arapça'da *hidāya* kökünden türeyen bir kelime olup “doğru yola girme” veya “rüşd ve hidayete nail olma” anlamında kullanılmaktadır. Terim İslam literatüründe ise “dîn-i İslam'ı kabul etme”, “Müslüman olma” şeklinde ifade edildiği üzere özellikle başka bir dinden İslam'a geçişi ifade eden özel bir anlam kazanmıştır (Sâmî 2015: 192).

Tarihsel bağlamda ihtida, bireysel bir inanç dönüşümünün ötesinde, siyasal ve toplumsal aidiyetin yeniden tanımlandığı çok boyutlu bir süreç olarak karşımıza çıkar. Erken İslam döneminden itibaren özellikle fetihlerle birlikte Müslüman olmayan topluluklar hem bireysel kararlarla hem de sosyal çevre ve siyasi yapıların etkisiyle İslam'a geçmişlerdir (Köksal 2000: 431-433).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ihtida olgusu, uzun yıllar tarih yazımında bireyin inanç temelli kararı olarak değerlendirilmiş; mühtedilerin İslam'a geçişi, çoğu kez sosyal uyum arayışı veya kişisel menfaatlerle açıklanmıştır. Örneğin ihtida olgusunu ele alan Krstić, bağdaştırma veya hoşgörü kavramları üzerinden yapılan açıklamaları eleştirmektedir. Ona göre ihtida anlatıları birey merkezlidir, gönüllülüğü ön plana çıkarır ama arka planda ideolojik ve propagandif boyutlar da vardır (Krstić 2011: 16-25). Bu yorumun bireysel deneyimlerin önemine işaret etmesi değerli

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

olmakla birlikte, sürecin idari ve kurumsal boyutunu arka planda bırakma eğiliminde olması eleştirilebilir. Diğer yandan, özellikle Balkanlar odaklı bazı yaklaşımlarda Osmanlı yönetiminin ihtidayı uzun vadeli bir İslamlaşma projesinin parçası olarak sistemli biçimde kullandığı öne sürülmüştür.¹ Bu değerlendirmeler, yer yer dönemin siyasi ve toplumsal bağlamından kopuk biçimde yapılan yorumlara yaslanmakta; ihtida olgusunu, Osmanlı yönetiminin mutlak başarısı ya da tersinden, gayrimüslim topluluklar üzerindeki baskısı olarak sunmaktadır. Bu bakış açıları, ihtida sürecini ya idealleştirme ya da eleştirel bir indirgemecilik içinde yorumlama eğilimindedir. Konunun önemli isimlerinden Marc David Baer ise özellikle savaş sonrası dönemlerde ya da taşra bölgelerinde, din değiştirmenin kimi zaman dolaylı baskılarla ya da statü kazanımıyla teşvik edildiğini vurgulamaktadır. Baer Osmanlı Avrupa'sında özellikle esaret ve savaş koşulları bağlamında gerçekleşen ihtida süreçlerinde baskı unsurlarının göz ardı edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Ona göre ihtida bir kimlik inşası işlevi görmektedir (Baer 210: 225,311-312, vd).

Öte yandan, daha analitik ve bağlamsal okumalar sunan çalışmalar, ihtidayı yalnızca bireysel bir dönüşüm değil, aynı zamanda devletin kendi idari mantığı içinde şekillendirdiği bir süreç olarak analiz etmiştir. Özellikle Anton Minkov, mühtedi ihsanlarının kurumsal bir yapıya büründüğünü ve devletin bu yolla toplumsal bağlılık üretmeye çalıştığını vurgular. Nikolay Antov, bu süreci "halife-mürid" benzetmesiyle açıklayarak ihtidayı bir tür yönetsel hiyerarşiye dahil olma biçimi olarak okur. Ona göre ihtida, devletin bilinçli biçimde yönettiği ve bürokratikleştirdiği bir süreçtir; baskı yerine sistematik entegrasyon mekanizması vurgusu vardır (Minkov 2004; Antov 2000: 89-105). Evgeni Radushev ise, ihtidanın hem maddi hem de sembolik yönleriyle Osmanlı toplumuna entegre edilmesini öne çıkararak, bunu devletin kapsayıcı bir yeniden yapılandırma stratejisi olarak değerlendirir.² Bunların yanında Halil İnalçık yeni fethedilen bölgelerde İslamlaştırmanın değil, daha çok yönetim ve vergi kontrolünün esas alındığını söyler. Yerel unsurların dönüştürülmesinden çok, sistem içinde işlevselleştirilmesi hedeflenmiştir. Onun yaklaşımı, yönetim stratejisi içinde fırsatlar ve uyum temelli bir analizdir (İnalçık 1954).

¹ Vryonis, Bizans sonrası Anadolu'da Hristiyan halkın İslam'a geçiş sürecini "yıkıcı" bir asimilasyon olarak yorumlar. Bu dönüşümü hem fiziksel (şiddet, fetih) hem de sosyal baskı araçlarıyla açıklayarak İslamlaşma sürecini dramatik ve tek yönlü biçimde değerlendirir. Osmanlı dönemine geçerken bu yaklaşımı, 14.-15. yüzyıllarda Balkanlarda da uygulandığına dair çıkarımlar yapar (Vryonis Jr. 1971). Mazower, Osmanlı Balkanlarındaki dönüşümleri anlatırken ihtidayı, yerel halkın hayatta kalma, sosyal yükselme ve pragmatizm gibi nedenlerle gerçekleştirdiği, çoğu zaman gönüllülükle değil, yapısal baskılarla yönlendirilmiş bir süreç olarak sunar. Dolaylı bir Osmanlı eleştirisi taşır (Mazower 2002). Bunlara karşılık Shaw, Osmanlı'nın farklı dini topluluklara sağladığı hoşgörüyü ve başarıyla yönettiği çok kültürlü yapıyı idealize eder. Mühtedi uygulamalarını, İslam'ın çekiciliği ve Osmanlı'nın etkileyici yönetimi olarak sunar. İhtidayı Osmanlı'nın gönüllülük esaslı dini cazibesinin sonucu olarak aktarır (Shaw 1976).

² Evgeni Radushev, ihtidanın sosyal bir dönüşüm olduğunu söylemektedir. Çünkü ihtida eden kişi dinsel olarak tanımlanmış bir topluluktan diğerine geçmektedir. İhtidanın ruhani bir değişimden ziyade sosyal ve ekonomik sebeplerden kaynaklandığını ifade etmektedir. Temelde ihtidaların sosyal ve ekonomik avantajlarla ilgisi olduğunu, özellikle cizye ve diğer ödemelerden muafiyet veya indirim almak için olduğunu söylemektedir. Ayrıca tarih yazımında devletin Hristiyanları zorla İslamlaştırdığı tezine karşı çıkmaktadır. Bunu katliam ve zorla dönüşüm miti olarak nitelemektedir (Radushev 2010: 366).

Bu makale, mevcut literatürdeki bu yönelimleri dikkate alarak, ihtidayı ve daha önce genellikle “giysi parası” şeklinde tanımlanan kisve bahası uygulamasını, yalnızca dinî değil, aynı zamanda toplumsal, idari ve ekonomik düzeylerde işleyen çok katmanlı bir yönetim aracı olarak yeniden değerlendirmektedir. Kisve bahası, Osmanlı yönetiminin, bir İslam devleti olarak ihtidaya verdiği meşru ve sistematik desteğin bir uzantısıdır, sembolik bir ödül olarak önemlidir. Ayrıca kamu düzeni, yönetsel denge ve sadakat üretimi hedefleriyle de bağlantılıdır. Bu çalışma, bahis konusu uygulamayı birey açısından dini aidiyet, kimlik dönüşümü ve toplumsal yeniden konumlanma gibi psikolojik ve sosyolojik süreçleri tetikleyen bir eşik olarak da ele almaktadır. Bu yönüyle kisve bahası, dönemin siyasal-toplumsal yapısında hem bireysel hem kolektif düzeyde işleyen çok yönlü bir düzenleme biçimi olarak incelenmektedir. Nitekim kisve bahası para, ev, iş, eş, mekansal değişiklik gibi çeşitli destek biçimleriyle bireyin ve toplumun uyumuna yönelik gerçekçi çözümler olarak işlev gördüğü bu çalışmada ortaya konmaktadır.

Çalışma kisve bahasına dair arşiv belgelerini -özellikle mühtedilerin arzuhalleri, i'lâmlar ve mühimme kayıtlarını- esas alarak uygulamanın pratik işleyişini analiz etmektedir. Belge temelli vaka analizleriyle devletin karar alma biçimleri ve bireylerin devletle kurduğu müzakere süreçleri anlaşılmasına çalışılmaktadır. Diğer taraftan belgelerin ışığında kisve bahasının somut biçimde bireyin hayatına etkilerinin izleri takip edilmektedir. Belgeler ihtida eden bireylerin kimlik bilgilerini, ihtida sürecinde karşılaşılan zorlukları ve bu olayların devlet mekanizması tarafından nasıl yönetildiğini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunlar bireylerin din değiştirme motivasyonlarını gözler önüne sererken bu süreçte karşılaştıkları toplumsal baskıların neler olduğunu anlamaya da katkı sağlar.

1. Tarihi Arka Plan: Osmanlı Öncesi İhtida ve Mühtedi İhsanları

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ihtida uygulamaları, İslam tarihinin önceki dönemlerinden köklü bir miras devralmıştır. Osmanlı dönemi öncesinde mühtedilere ilişkin tarihsel seyir bu makalenin amacı ve kapsamını aşacaktır. Bununla birlikte kisve bahasının tarihsel kökenlerine ilişkin tespitin sağlıklı yapılabilmesi genel hatlarına değinmeyi ve önceden mevcut olan sistemin Osmanlı kisve bahası uygulamasıyla ilişkisini kurmayı gerektirmektedir.

İhtida eylemlerinin Hz. Muhammed dönemine kadar götürülebilecek anlatıları bulunmaktadır. Bunların birinde kendine yönelik hiciv şiirler yazan Kâ'b b. Züheyr'in öldürülmesini bizzat peygamber ister. Ancak hadise Kâ'b b. Züheyr'in Hz. Muhammed'in huzurunda ihtida etmesiyle neticelenir (Savran 2001: 7-8).

Bu çerçevede Hz. Muhammed döneminden itibaren kullanılan müellefetü'l-kulûb kavramı önemlidir. “Kalpleri ısıdırılmış olanlar” anlamına gelen kavram, Müslümanların İslam toplumunda bir grup veya birey ile ilişkilerin tesis edilmesi ve güçlendirilmesi amacıyla uygulanan bir yönetime dikkat çeker. Özellikle zekât hukuku bağlamında bir kavram olarak öne çıkar ve İslam toplumunda sosyal barış ve dayanışmanın sağlanmasında önemli bir rol oynar (Tevbe 9: 60). Dolayısıyla, İslam'ın başlangıç döneminde yeni Müslüman olanların ya da İslam toplumuna

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

potansiyel tehdit oluşturabilecek grupların kalplerini İslam'a ısındırmak ve onları Müslüman topluma entegre etmek amacıyla zekât dağıtımında öncelikli sınıflar arasında müellefetü'l-kulûb'a yer verilmiştir. Hanefî fıkhına, Mâlikî ve Şâfiî mezhebindeki sahih görüşe göre kâfirlere zekât verilemez. Zira Müslümanların güçlenmesi bu nevi ihsanlarla kâfirlerin gönlünü kazanma ihtiyaçlarını ortadan kaldırmıştır. Buna karşılık bazı Mâlikî fukahası, Hanbelî ulemanın birçoğu, ayrıca bazı Şâfiî ulema ile Ca'ferî ve Zeydî fukaha, ihtiyaç duyulması halinde bu hükmün her devirde geçerli olabileceğini savunmuştur (Kallek 2020: 474).

Görüldüğü üzere müellefetü'l-kulûb uygulamasının öncelikli amacı, İslam'ın erken döneminde siyasi ve askerî gücü tahkim etmektir. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, kisve bahası ise bireylerin dinî kimliğini pekiştirmek ve sosyal entegrasyonunu sağlamak gibi daha kişisel bir düzlemde işlev görmektedir. Neticede farklı dönemlere, muhatap kitlelere ve fonlama kaynaklarına dayansalar da her iki uygulamanın ortak yönü, gayrimüslimlere yönelik stratejik bir kapsayıcılık içermeleri ve bu yönleriyle Osmanlıların istimâlet politikalarıyla örtüşmeleridir. Bu çerçevede müellefetü'l-kulûb, adeta kisve bahasının tarihsel bir öncülü ve işlevsel zemini olarak değerlendirilebilir.

Nitekim her iki uygulama da İslam toplumuna yeni katılan ya da katılması arzu edilen bireyleri maddi olarak destekleyerek entegrasyonu teşvik eden yapılar sunmaktadır. Müellefetü'l-kulûb daha çok zekât veya ganimet payı üzerinden işlem görürken, kisve bahası kıyafet yardımı ya da doğrudan nakdi destek şeklinde biçimlenmiştir. Bu benzerlikler dikkate alındığında, söz konusu uygulamaların yalnızca bireysel yardımlar olmaktan öte, dönemsel toplumsal düzeni tesis etmeye ve yönetsel meşruiyeti pekiştirmeye yönelik işlevsel araçlar olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Osmanlı örneğinde ise bu mirasın, özellikle yeni fethedilen bölgelerde toplumsal uyumu ve merkezi otoriteye bağlılığı güçlendirme amacıyla yeniden yapılandırıldığı görülmektedir.³

Kisve bahasının habercisi sayılabilecek bir diğer uygulama ise atiyeye verilmesidir. Atiyeye, İslam tarihinde, çeşitli dönemlerde farklı anlamlar ve uygulamalarla sosyal yardımlaşma aracı ve devletin vatandaşlarına sunduğu ekonomik desteklerinden biridir. Kavram, ilk dönemlerden itibaren çeşitli bağlamlarla değerlendirilmiş, zaman içerisinde kapsamı genişleyerek çeşitli tarihsel ve sosyo-ekonomik şartların etkisiyle farklı fonksiyonlar üstlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu söz konusu olduğunda, padişahların çeşitli vesilelerle in'âm, tasadduk, ihsan gibi adlarla verdikleri hediyeler atiyeye-i seniyye olarak adlandırılmıştır. Atiyeye-i seniyyelerin verilmiş nedeni daha ziyade ilim ve fikir adamlarının, şair, edip ve sanatkârların teşvik edilmesinin yanı sıra devlet hizmetinde liyakati

³ Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlere yaklaşımın arka planı ve gayrimüslim politikaları hakkında bkz. Avşin Güneş 2016.

görülenlerin mükâfatlandırılmasıydı. Bu çerçevede uygulamanın Osmanlı kültür, ilim ve siyaset hayatında fonksiyonel yönlerinin olduğu anlaşılmaktadır (Fayda 1991: 33-34; Emecen 1991: 64).

Müellefetü'l-kulûb ve atıyye verilmesinden anlaşıldığına göre mühtedilere yönelik maddi yardımlar, Osmanlı İmparatorluğu öncesine dayanan köklü bir gelenektir ve bu uygulamanın Selçuklu döneminde de var olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Altun Aba Vakfiyesi, bu gelenekteki sürekliliği açıkça ortaya koymaktadır. 12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyıl başlarına ışık tutan bu vakfiye, Anadolu'daki mühtedilere tahsis edilen kaynakların kapsamını gözler önüne sermektedir. Vakfiye metni, Hıristiyan, Yahudi ve Mecusi kökenli mühtedilerin yemek, elbise ve ayakkabı ihtiyaçlarının karşılanmasını; sünnet edilmelerini ve namaz kılmaya yetecek derecede Kur'an tilaveti öğrenmelerini amaçlayan bir tahsisin yapıldığını kaydetmektedir. Vakfın kurucusu, bu kişilerin Müslüman cemaat ile sosyal olarak bütünleşmesini sağlamak için, onların "öteki" hissini giderecek bir mekanizma oluşturmayı hedeflemiştir (Çetin 2009: 45-47).

Selçuklu döneminde var olan bu vakıf-mühtedi ilişkisinin Osmanlı toplumunda da aynen sürdüğü anlaşılmaktadır. Şer'iyye sicilleri ve vakıf muhasebe defterleri, mühtediler için hem vakıf kurulduğunu hem de çeşitli hizmetlerin onlara tahsis edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, vakıfların idari uygulamalarından biri olmak üzere mühtedilere özel bir fonun tahsis edildiği görülmektedir. Özellikle köle kökenli mühtedi çocuklarına yönelik uygulamalar dikkat çekicidir. İvaz Paşa örneğinde, erkek mühtedilere nakdi yardım sağlanırken, kadın mühtedilere ise kisve bahası kapsamında örtü ve yaşmak tahsis edilmiştir. Bunların yanı sıra 30 akçeden 50 akçeye varan nakdi yardımlar da yapılmıştır. Bu uygulamalar, vakıf gelirlerinin toplum içindeki dönüşüm ve uyum süreçlerini desteklemek amacıyla nasıl yönlendirildiğini ortaya koymaktadır (Çetin 2009: 45-47).

Mühtedilerin devletçe desteklenmesinin arkasında yalnızca maddi ihtiyaçları karşılama kaygısı değil, aynı zamanda onların yeni dini ve toplumsal kimliklerine intibakını kolaylaştırma hedefi de yatmaktadır. Radushev, ihtidanın uzun süreli olduğunu ve ruhi dönüşümün tamamlanmasının yavaş olduğunu ve nesiller boyu sürdüğünü söylemektedir. Şeyhülislam fetvaları yeni Müslümanların uzun süre Hıristiyan geleneklerini, dillerini ve kültürel adetlerini koruduğunu göstermekte ve bu durumun bazen Müslüman cemaat içinde tepkilere yol açtığını işaret etmektedir. Örneğin Müslümanlığa geçtiği halde paskalya yortusunda "kafir" akrabalarına giden ve içki içenlerin durumu, topluca ihtida eden köylülerin camiye gitmeyip 40 yıl caminin âtil kalması, Müslüman olduktan sonra kendi dillerini konuşmaya ve kafir gibi giyinmeye devam edenlerin durumu gibi konular fetvalarda yer bulmuştur (Radushev: 374-375). Görülüyor ki mühtediler yeni duruma adapte olana kadar eski din ve kültürlerine ait uygulamalarına devam etmektedir. Dolayısıyla devlet tarafından desteklenmeleri yeni kimliklerine çabuk adapte olmaları ve eskisine geri dönmemeleri için önemlidir. Sonuç olarak bu destekleyici yaklaşımlar Osmanlı kisve bahası uygulamasının hem şer'î meşruiyetini hem de tarihsel bağlamını oluşturması bakımından önemlidir.

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kısve Bahası Uygulaması

2. Kaynakların Işığında İhtida ve Kısve Bahası

Osmanlı İmparatorluğu'nda bireyler, toplumsal statülerine veya ait oldukları cemaate bakılmaksızın, doğrudan Osmanlı sultanına veya merkezi idareye dilekçe sunma hakkına sahiptir. Bu durum, Osmanlı yönetim geleneğinde halkın devletle doğrudan iletişime geçebildiği katılımcı bir hukuk ve yönetim anlayışının göstergesi olarak alınabileceği gibi Osmanlı sultanının “adalet anlayışının” da bir tezahürü sayılabilir (İnalçık 2000: 49-71). Klasik döneme ait bireysel ve müşterek arzıhallerin ve arzımahzarların dili dikkatle incelendiğinde, bu dilekçelerin doğrudan sultana hitaben yazıldığı ve onun temsilcileri aracılığıyla değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Sultana hitaben yazılan bu belgeler çoğu zaman doğrudan Dîvân-ı Hümâyûn gündemine alınmakta ya merkezden yapılan doğrudan başvurularla ya da taşradaki kadı ve mülki görevliler aracılığıyla merkeze ulaştırılmaktaydı. Dîvân-ı Hümâyûn, sadece üst düzey devlet meselelerinin değil, aynı zamanda tebaa ile devlet arasındaki hukuki ve idari ilişkilerin düzenlenmesinde de önemli bir işlev görüyordu. Bireysel başvuruların kabul süreci belirli bir ritüele bağlıydı: Başvuru sahipleri, Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarında öncelikli meselelerin görüşülmesinin ardından çavuşbaşı tarafından içeri alınır, ardından dilekçeleri Dîvân-ı Hümâyûn görevlileri tarafından yüksek sesle okunarak gündeme konurdu. Bu yönüyle Dîvân-ı Hümâyûn'da, ihtida ve kısve bahası gibi birey-devlet ilişkisini doğrudan etkileyen süreçlerin idari düzlemde de görünürlük kazandığı bir karar ve temsil mekanizması işliyordu (Yazıcı Özdemir 2023: 92).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ihtida, hukuki ve idari bir süreç olarak büyük bir titizlikle kaydedilirdi. İstanbul dışında Müslüman olan bireyler, yerel kadınlara başvurarak mahkemede kelime-i şehadet getirir, şahitler huzurunda yeni isimlerini alır ve resmen Müslüman olurlardı. Bu olay, mahkeme sicillerine kaydedilir ve ihtida i'lâmı adı verilen resmi belgelerle belgelenirdi. İhtida i'lâmları, yalnızca kişinin din değişimini değil, aynı zamanda bu süreçte kendisine sunulan sosyal ve ekonomik desteklerin bir kaydını içerirdi. Bu belgeler, genellikle Osmanlı sultanını ve yüksek idareyi bilgilendirme amacı taşırdı. Her ne kadar i'lâmlar birinci şahıs anlatımıyla yazılmasa da mühtedilerin eski dini, mesleği, toplumsal statüsü ve yeni isimleri gibi ayrıntılı kişisel bilgileri içermesi bakımından önemli birer arşiv kaynağıdır. Ayrıca kısve bahası metnin ana kısmına doğrudan dâhil edilmese de resmi onay sürecinin bir parçasıydı. Bu hibelerin mahkemelerde alınan kararlarla uyumlu şekilde düzenlenmesi, bürokratik mekanizmanın işleyişini gösteren bir diğer örnektir (Özgüven Kayırcı 2023: 35).

Mühtedilerin taleplerini içeren arzuhaller, Osmanlı bürokrasisinde önemli bir yer tutmuştur. Bu dilekçelerde, mühtedinin toplumsal statüsüne uygun bir maaş veya görev talebi gibi bireysel istekler dile getirilmiştir. Özellikle ihtida sonrasında tayin edilen görevler, bazen ihtida sürecinin sosyal ve ekonomik avantajlarından yararlanmayı amaçlayan bireylerin fırsatçı bir yaklaşım sergilemiş olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Arzuhallerin, yalnızca kısve bahası taleplerini değil, aynı zamanda mühtedilerin İslam toplumuna entegrasyonlarını kolaylaştıran diğer talepleri de

içermesi, bu belgelerin çok yönlü işlevini ortaya koyar. Bu arzuhallerin Dîvân-ı Hümâyûn nezdinde işleme alınması, Osmanlı bürokrasisinin merkeziyetçi yapısının bir göstergesiydi. Ancak Girit gibi merkezden uzak, taşra karakteri ağır basan bölgelerde, kisve bahası taleplerinin karşılanması noktasında yerel yöneticilerin mali inisiyatif kullandığına dair arşiv kayıtları mevcuttur. Bu bağlamda, 1768 tarihli bir ihtida dilekçesinde, Girit Valisi'nin, İslam'a geçen bir Hristiyan'a kisve bahası ödemesi yapılabilmesi için sancak hazinesinden doğrudan tahsisat emri verdiği belirtilmektedir (Antov 2000: 90).

Merkezi bürokratik muameleler incelendiğinde ihtidanın işleyişi de daha açık hale gelmektedir. Arzuhaller üzerine düşülen derkenârlar, Osmanlı bürokrasisinin farklı kademelerinde işleyen detaylı bir hiyerarşiyi gözler önüne serer. İlk derkenâr, veziriazamın, dilekçe sahibinin ihtida ettiğine dair bilgilendirme yapmasını içerirken, ikinci not, baş defterdarın tarih düşmeden mühtediye bir tezkere verilmesini talep eder. Üçüncü ve son derkenâr ise talebin yerine getirildiğini ve mühtedinin gerekli yardımı aldığını belirtir. Bu belgelerin incelenmesi, yalnızca ihtida sürecinin resmi boyutlarını değil, aynı zamanda bireylerin Osmanlı toplumu içindeki sosyal ve ekonomik adaptasyonlarını da anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır (Antov 2000: 91).

İşaret edilen bürokratik sürece ilişkin yazıların yer aldığı Osmanlı arşiv kayıtlarında, bir kişinin kendi dinini terk ederek İslam'ı kabul etmesi süreci, dönemin dini ve kültürel duyarlılıklarını yansıtan belirli tabirlerle ifade edilmiştir. Bu ifadeler arasında en dikkat çekenlerinden biri, “şeref-i İslam ile müşerref olmak” şeklindeki kalıp ifadedir. Bu tabir, İslam'a geçişin yalnızca bireysel bir tercih olmadığını, aynı zamanda bir onur ve yücelik olarak değerlendirildiğini vurgulamaktadır. Mühtediler, belgelerde genellikle “nevmüslim” olarak tanımlanır; bu ifade, İslam'a yeni geçen bireylerin toplumsal statüsünü ve dini dönüşüm süreçlerini belirtmek için kullanılmıştır (Şeker, 2005: 509-510). Bu bağlamda kişilerin bireysel anlatıları olarak da görülebilecek ihtida arzlarındaki dil ve üslup, bu dönüşümün şahsi, toplumsal ve politik boyutlarını anlamada anahtar bir rol oynamaktadır. Örneğin kişilerin İslam'ın nuruyla aydınlandıklarını ifade etmeleri önceki din tercihlerini bir karartma girişimi olarak okunabilir. Nitekim bir arzuhalde padişahın telkin isteyen Yahudi, eskiden küfr-i dalâlette olduğunu vurgulama gereği duymuştur ve bu tür belgelerde sıklıkla karşılaşılan bir tavidir (*Ek-2: BOA, C.ML.: 519/21217/3 [1086/1675]*). Bu nevi dilsel vurgular yönetici elite en iyi şekilde yaranmanın, mümkünse yüksek kademelerde bir mevki elde etmenin yolu olabilmıştır. O halde bu kayıtlarda kararlarını İslam'ı yüceltici bir çerçeveye oturtarak Osmanlı ideolojisiyle uyumlu bir şekilde sunmalarının, toplumsal kabul görme çabasına işaret ettiği söylenebilir (Krstić 2009: 78-80). Ayrıca aldıkları isimlerinde aldıkları “bin Abdullah” ifadesi, eski dinlerini ve yaşantılarını örten ve İslamî yeni başlangıçlarını işaret eden bir nitelik taşımaktadır (*BOA, AE.SOSM.III: 62/4625[1171/1757]*). Yine de hepsinin eski kimliklerinden tümüyle vazgeçtikleri sanılmamalıdır. Çünkü mühtedilerin yeni aldıkları isimleri alıştıkları eski isimlerine benzer tercih ettikleri de belgelerden anlaşılmaktadır. Yeni aldığı Mehmed Receb isminin Yusuf Abdullah olarak tashihi için başvuran bir nevmüslim bevvabın durumu buna örnek verilebilir (*Ek-5: BOA, AE.SAMD.III: 59/5908 [1117/1706]*).

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman olmanın sağladığı avantajlar gayrimüslimlerin din değiştirmelerinde çok önemli bir yere sahiptir. Örneğin Minkov 18. Yüzyılın başında Balkanlar'da bazı bölgelerde ihtidanın düştüğünü tespit etmiş ve bu azalmayı şaşkıncı bulmuştur. Radushev ise bunun Müslüman olmanın cazibesinin eskisi kadar kalmadığı bir zaman olduğunu düşünmektedir. Ancak istikrarsızlık ve çeşitli ekonomik problemlerin fazlaştığı bu döneme gelinceye kadar Müslümanlığa geçmek oldukça karlı bir durum olmalıydı ki gayrimüslimler İslam dinine geçmek için arzuhaller vermiş, ihtida etmiş ve sonucunda i'lâmlarla durumları hukuki boyuta taşınmıştır. Burada dikkat çeken konu arzuhallerin genelleyici değerlendirmeler için tek başına yeterli olup olmamasıdır ki Radushev tahrirler gibi önemli kaynaklarla desteklenerek ancak doğru saptamaların yapılabileceğini ifade etmiştir (Radushev: 370). Yine de arzuhal ve i'lâmların özellikle bürokratik süreçleri anlamak, halkın ve yönetimin yaklaşımlarını görmek bakımından önemi yadsınamaz.

Diğer taraftan Krstić Osmanlı İmparatorluğu'nda ihtida süreçlerinin bireysel deneyimlerine daha yakından incelemek için erken modern dönemde Hristiyanlıktan İslam'a geçiş yapan kişilerin yazılı anlatılarının, bireysel, toplumsal ve siyasal açılardan değerlendirilmesine odaklanmayı elzem görmüştür. İçinde arzuhallerin de bulunduğu bu bireysel anlatılar üzerinden, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dinli yapısı ve bu yapının dönemsel dinamikleriyle olan ilişkisi inceleyen yazar "konfesyonalizasyon" yani "iktidarın tevhidî" olarak nitelediği 16. ve 17. yüzyıllarda İslam'a geçiş süreçlerinin bireysel ve siyasal boyutlarını anlamaya çalışmıştır. Bu, Avrupa tarih yazımında 16-17. yüzyıl bağlamında iktidarın dinî kimlikleri merkezîleştirme ve denetim altına alma süreci anlamına gelir. Krstić konfesyonalizasyonu Osmanlı örneğine uygulayarak, özellikle 17. yüzyıldaki ihtida pratiklerini bu bağlamda analiz eder. Ona göre bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun, dini dönüşümünü teşvik eden politikaları ve İslam'ı yücelten propagandaları öne çıkmıştır. Bireysel dönüşüm anlatıları, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dinli kimliğine katkıda bulunmuş hem de kişilerin kendi seçimlerini meşrulaştırmak için kullandıkları bir araca dönüşmüştür. Özellikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun din değiştirme üzerindeki etkisini, bu değişimin bireysel deneyimlerle nasıl kesildiğini ve bireylerin bu süreçteki rolü bu bağlamında, kararın sadece bir kişisel tercih değil, aynı zamanda devlet politikaları ve toplum içindeki statü ile şekillenen bir olgu olduğunu hatırlatmak gerekir (Krstić 2009: 45-47).

3. Bir Yönetim Stratejisi Olarak Kisve Bahası

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren izlediği genişlemeci siyaset, yalnızca askeri fetihlerle sınırlı kalmamış; fethedilen toprakların idarî entegrasyonu ve toplumsal istikrarının sağlanması amacıyla çeşitli siyasal ve toplumsal stratejileri de beraberinde getirmiştir. Bu stratejilerden biri olarak ihtida, erken dönemlerden itibaren yalnızca bireysel bir inanç dönüşümünden ibaret değil, aynı zamanda devletin uzun vadeli yönetim politikalarının işlevsel bir aracı olarak öne çıkmıştır. Özellikle Balkanlar'daki fetihlerin ardından Müslüman nüfusun artırılması, yerel halkla siyasal ve kültürel uyumun sağlanması ve Osmanlı idari sistemine sadık

kadroların oluşturulması hedefleri doğrultusunda din değiştirme süreçleri teşvik edilmiştir. Devşirme sistemi, tımar politikaları, mühtedilere yönelik ihsanlar gibi araçlar, bu sürecin sistematik biçimde yönetildiğini gösterir. 15. ve 16. yüzyıllarda devlet, ihtida yoluyla hem toplumsal dengeyi gözetmiş hem de siyasi meşruiyetini İslamî bir çerçevede yeniden üretmiştir. Bu bağlamda ihtida, Osmanlı yönetiminin fetih sonrası düzen kurma pratiğinin hem ideolojik hem de işlevsel yönlerini bünyesinde barındıran çok katmanlı bir araç olarak kurumsallaşmıştır (İnalçık 1954).

Nikolay Antov ihtida uygulamasının Osmanlı yönetsel sisteminde önemli bir işlev ile tebarüz ettiğini düşünmektedir. İhtidayı tek yönlü bir zorlama veya tamamen gönüllü bir eylem olarak değil, merkezi Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme ve kontrol etme stratejileri ile bölgesel aktörlerin (göçmenler, dervişler, yerel halk) inisiyatifleri, adaptasyonları ve bazen de dirençleri arasındaki sürekli bir etkileşimin ürünü olarak sunar. Bu etkileşim hem dini hem de siyasi bağlılıkların karmaşık bir şekilde yeniden tanımlandığı bir süreci ifade eder. Devletin otoritesinin bir parçası olarak ihtidanın teşvik edilmesi ve düzenlenmesi olarak yukarıdan aşağıya ve kişi ve grupların devlete sadakat göstererek yeni kimlik ve statüler kazanması olarak aşağıdan yukarıya işleyen bir ilişki modeli ile Balkanlar'daki ilişki tiplerini ve ihtida uygulamasının fonksiyonunu açıklamıştır. Bu ilişki modelinde halife/padişah ile mürid/mühtedi arasında manevi ve siyasi bir bağ tesis edilmiştir (Antov 2017).

Balkanlar gibi Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa nazaran az olduğu bölgelerde İslam'ın yayılmasını zorla din değiştirmeye bağlamak doğru değildir; İslamlaşma sosyal ve ekonomik teşvikler gibi çeşitli faktörleri de içermiştir. Bu geniş stratejinin bir parçası olarak kisve bahası uygulaması İslam dinine geçmeyi tercih edenlere somut faydalar sunmuştur. Bu geniş stratejinin bir parçası olarak kisve bahası uygulaması, İslam'a geçen bireylere yalnızca sembolik bir kabulün ötesinde, maddi nitelikte doğrudan destekler sağlamıştır. Bu yardımların miktarı kişinin önceki sosyal statüsü, mesleği ve yaşadığı bölgeye göre değişmekle birlikte, özellikle yeni Müslüman olmuş kişilere geçici geçim desteği, bazı durumlarda kıyafet ve barınma yardımı da dahil olmak üzere çok yönlü bir teşvik paketi sunulmuştur. Arşiv belgelerinde, ihtida eden kişilere "cübbe, şalvar, sarık ve ayakkabı" gibi giysi yardımları yapıldığı; bunun yanında bir defaya mahsus olmak üzere belirli meblağlarda nakdi ödemelerde bulunduğu açıkça belirtilmektedir (Özguven Kayırcı 2023: 57-65; *AE.SAMD.I: 8/757 [1018/1610]*; *AE.SMMD.IV: 6/608[1084/1674]*); Ayrıca nevmüslimlere bayramlık ihsanında bulunduğu da görülmektedir (*Ek-6: BOA,AE.SAMD.I: 8/757 [1018/1610]*). Bu uygulamanın Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dinli yapısı içindeki istikrarı koruma stratejilerinden biri olduğu da bu bağlamda anlaşılmaktadır (Baer 2010: 31). Bu nüanslı anlayış, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dini dönüşüme dair basitleştirici anlatıları sorgulamakta ve bireysel tercih, devlet politikası ve sosyo-ekonomik faktörler arasındaki karmaşık etkileşimi vurgulamaktadır.

Kadric'e göre kisve bahası uygulamasının etkileri mali boyutunun ötesine geçmektedir. Zira Osmanlı yönetimi, dini dönüşüm için maddi destek sağlayarak, imparatorluğun dini manzarasını

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

aktif olarak şekillendirme sürecine dâhil olmuştur. Bu uygulama gayrimüslimlerin hâkim Müslüman kültürüne entegrasyonunu kolaylaştırmış ve imparatorluk genelinde sosyal dinamikleri etkilemiştir. Özellikle Balkanlar gibi Osmanlı varlığının henüz pekişmekte olduğu bölgelerde, kisve bahası uygulaması, imparatorluğun genişlemesinde ve yeni fethedilen toprakların entegrasyonunda kritik bir rol oynamıştır (Kadrić 2018: 72).

17. ve 18. Yüzyıllar ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, idari ve toplumsal dönüşüm süreçlerinin belirginleştiği bir yeniden yapılanma dönemidir. Rifa'at A. Abou-El-Haj'a göre bu dönem, klasik Osmanlı merkezîyetçiliğinin durağan bir idari model olmadığını; aksine, değişen toplumsal ve bölgesel dinamiklere cevap vermek üzere sürekli biçimde yeniden düzenlendiğini göstermektedir. Bu yeniden yapılanma çabaları, özellikle taşra yönetiminde esneklik ve müzakereye dayalı bir kontrol mekanizması üretmiştir. Merkezi bürokrasi, adaletin tesisi, kamu düzeninin sağlanması ve vergi gelirlerinin güvence altına alınması gibi hedeflerle yeni temsil biçimleri ve idari araçlar geliştirmiştir. Bu bağlamda, devletin kendini yalnızca bir İslamî meşruiyet zeminiyle değil, aynı zamanda pratik yönetsel araçlarla yeniden tanımladığı görülür. Abou-El-Haj'ın analizinde, bu dönem Osmanlı'nın bir "modern devlet"e evrildiği değil, mevcut devlet yapısını daha etkin ve rasyonel hale getirmek için geçirdiği dönüşümün bir evresi olarak anlaşılır (Rifa'at A. Abou-El-Haj 2005).

17.-20. yüzyıllara yayılan ama 17. ve 18. yüzyıllarda artan ihtida dilekçelerini de bu bağlamda almak ve imparatorluğun bu pratik yönetsel araçlarından biri olarak ihtidayı değerlendirmek gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemde ihtidayı yönetim stratejileri içinde önemli bir yere koyduğunu göstermektedir. Belgeler kisve bahası uygulamasının arzuhaller ve resmi incelemeler gibi yapılandırılmış bürokratik süreçler aracılığıyla yönetildiğini ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen sosyal ve dini gerçekliklere uyum sağlama kabiliyeti geliştirdiğini göstermektedir. (Özgüven Kayırcı 2023: 28-29).

Kisve bahası uygulamasının idari yansımaları, yukarıda değinilen Osmanlı bürokrasisinin uyarlanabilirliği ve sofistike yapısı hakkında da çok şey anlatır. Arzuhallerin incelenmesi, hibelerin onaylanması ve din değiştirmenin mali yönlerinin yönetilmesi süreci, iyi organize edilmiş idari bir yapı gerektirmiştir. Bu bürokratik mekanizma, sadece dini dönüşümleri kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda imparatorluğun değişen demografik manzarasını izlemek ve kontrol etmek için bir araç olarak da hizmet etmiştir (Özgüven Kayırcı 2023: 28-29). Bu idari uygulamalar aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu din değiştirme modellerini takip edebilmiş, entegrasyon politikalarının etkinliğini değerlendirebilmiş ve stratejilerini buna göre ayarlayabilmiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısında ihtidalarla meydana gelen dönüşümün toplumu ve yönetsel sistemleri etkileyecek kadar önemli olduğunu işaret eden Antov'a göre ihtida uygulaması devşirme kurumunun yerini alan bir dönüşüm kurumuna dönüşecek boyutta idi. Bunun en önemli sebebi ise kisve bahası uygulamasıdır

ve ihtida törenleri ve belgeleri gibi çok önemli simgesel uygulamalar bu kurumsallaşmayı göstermektedir. (Antov 2000: 93-94).

Osmanlı yönetiminin, Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlar sonrasında esirlerin ihtida etmelerine yönelik politikaları ve bu sürecin teşrifat defterlerinde belgelenen resmi törenleri, İslam'a geçişin kamusal bir gösteriye dönüştüğüne işaret eder. Bu törenler, ihtida eden bireyin Osmanlı toplumunda yeni bir kimlik kazandığını ve bu kimliğin maddi bir ödülle, yani kisve bahasıyla taçlandırıldığını ortaya koymaktadır. Böylece din değişimi, yalnızca bireyin ruhani bir tercihi değil, aynı zamanda devletin himayesi altına girmeyi ve Osmanlı hukuku içinde daha yüksek bir statü ile tanınmayı ifade eden bir toplumsal olay haline gelmiştir. Osmanlı saray eliti, mühtedilere yönelik teşvikler sunarak bu dönüşümü daha cazip hale getirmiştir. Kisve bahası, vergi muafiyetleri ve bazen işlenmiş suçların affı gibi imtiyazlar, ihtida edenlerin yeni kimliklerini toplumsal düzeyde güçlendiren önemli ödüllerdi. Özellikle teşrifat kaftanları gibi kıyafetlerin verilmesi, mühtedinin hem yeni statüsünü görünür kılıyor hem de ona bu dönüşümün destekçisiyle bir bağ kurma imkânı sunuyordu. Bu bağlamda kisve, dini dönüşümün fiziksel bir hatırlatıcısı ve yeni ahlaki otoriteye bağlılığın bir nişanesi olarak kabul ediliyordu (Baer 2010: 31; *BOA, AE.SMMD.IV*: 83/9915,9921,9924 [1077/1667]; *BOA, AE.SMMD.IV*:84/9940 [1077/1667]).

Osmanlı yönetici sınıfının teveccühüne mazhar olduğunu gösteren bir belge de İstib kadısının i'lâmıdır. Buna göre Memalik-i Osmaniye'de ihtida edenlerin ve Rusya'da Hristiyanlaşanların dışında bütün esirlerin salıverilmesi anlaşmasının gereği olarak ve bazılarının eline geçmiş esirlerin yüzer kuruş bedelleri canib-i miriden verilerek kurtarılmasına dair fermanda Rus esirlerin halifenin koruması altına girmiş sayıldıkları anlaşılmaktadır. Ancak bu sırada aynı zamanda Müslüman esirlerin de irtidatı bahis konusudur (*BOA, C.HR.*: 4/186 [1187/1783]). İrtidatla ilgili bir başka hadise ise Cezire'de bir müfsidin ihtida etmiş bir Hristiyan kadını zorla alıp mürted ettiğine dair bilgiyi içermektedir. Söz konusu müfsidin peygambere küfrettiği ve şer'e davet edildiğinde mahkemede subaşı ile kâtibin kendisine yardımcı olduğu duyulduğundan bu hususun teftiş edilmesi; durumun bu şekilde olduğu sabit olursa şer'en lazım gelenin icra edilmesi istenmiştir (*BOA, A.{DVNSMHM.d.}*: 12/612 [979/1572]).

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu karar mekanizması, bireyin yeni toplumsal statüsünü somutlaştırıyor ve eski veya yeni dindaşlarının ona karşı olası baskıcı tavırlarını sınırlıyordu. Böyle bir birey, artık yalnızca adı cizye defterinden silinen bir kişi değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun en yüksek otoritesince kabul görmüş bir topluluk üyesi haline geliyordu. Bu durum, bireyin günlük yaşamında simgesel bir iz düşünüm yaratarak, Müslüman topluluğun içine tam anlamıyla entegre olmasını sağlıyordu (Antov 2000: 94). Ancak her ihtidanın samimi olduğunu düşünmemek gerekir. Bazı insanlar ihtida ve irtidat arasında gelgitler yaşayabilmiştir. Örneğin Rodos'taki ihtidasının ardından irtidat ve daha sonra da firar eden İstefan Voyvoda'nın oğlu Boğdan'ın yakalanıp gönderilmiş bundan sonra onun iyi muhafaza edilip tekrar kaçmasına meydan verilmemesi hususlarda dikkatli davranılması istenmiştir (*BOA, A.{DVNSMHM.d.}*: 7/152 [976/1569]).

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

Görüldüğü gibi kisve bahası uygulaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun istikrar ve sadakati sürdürmek için yerel elitleri bünyesine katma ve çeşitli kültürel uygulamalara adapte olma gibi işlevsel yönetim yaklaşımını da yansıtmaktadır. Din değiştirenlere mali destek sağlayarak devlet, dini kimlik ile imparatorluk himayesi arasında somut bir bağ oluşturmuş, yeni Müslümanların Osmanlı saltanatına olan bağlılığını pekiştirmiştir. Bu strateji, özellikle imparatorluğun kontrolünün daha hassas olduğu ve sadık bir nüfusa ihtiyacın daha belirgin olduğu sınır bölgelerinde büyük önem taşımıştır. Mühtedinin kimliği de ihtida ritüelinin algılanışını etkilemektedir. Örneğin Sultan IV. Mehmed'in vakanüvisi Abdi Paşa İslam tarihinin en büyük ihtidalarından biri olarak resmettiği Sabatay Sevi'nin ihtida törenini anlatırken Osmanlı padişahu, ulema, siyaset ve toplum ilişkisinin iç içe yapısını sunmaktadır:

On altıncı penc-şenbih gününde Yenikösk'de nazargâh-ı hümâyûnda akd-i meclis olunup Ka'im-makam Paşa ile Şeyhü'l-İslâm Efendi ve Vânî Efendi, haham-ı mezbûrî söyletdiler. Sevketlü Pâdisâhımız hazretleri pencereden mahfî seyr ü istimâ buyururlar idi. Ba'de külli kelâm mezbûr haham ol kendi hakkında söylenen türrehâtı inkâr eyledi. Amma teklîf-i İslâm olunup: "Bu meclisden sonra halâsa mecâl yokdur; ya îmâna gelürsün, ya hemân simdi katl olunursun. Nihâyet Müslimân olursan; inâyetlü Pâdisâhımızdan seni sefâ'at idelüm" deyü kat'-ı kelâm eyledüklerinde haham-ı mezbûr bir tevfi'illâhi'l-Meliki'l-Gafûr ol sâ'at mazhar-ı hidâyet olup nûr-ı îmân ile müşerref ve bir mü'mîn-i mükellef oldu. İnâyet-i aliyye-i husrevânîden mezbûra yüz elli akça kapu-ortası teka'üdi erzânî buyurulup ve ol hinde iç-oglanı hammâmına konulup tecdîd-i libâs itdürülüp bir kürk ve üzerine hil'at-ı fâhire giydürülüp ve bir kîse nakd ihsân olundu. Ve bu mahalde kendiyle bile İslâma gelen refikına dahi atıyye-i aliyye ile çavuşluk sadaka buyuruldu (Abdi Paşa 2008: 247; Baer 2010: 204).

4. Sosyal ve Ekonomik Bir İmkân Olarak Kisve Bahası

Osmanlı İmparatorluğu'nda, ihtida süreci yalnızca bireyin dini değişimini değil, aynı zamanda toplumsal statüsünü ve Osmanlı teşrifat sistemine entegrasyonunu içeren çok katmanlı bir dönüşümü ifade ediyordu. Bu dönüşüm, özellikle 17. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın sonlarına kadar hız kazanarak hem bireysel hem de devlet düzeyinde yeni anlamlar kazandı. IV. Mehmed döneminden itibaren, kisve bahası taleplerini ve ihtida süreçlerini belgeleyen kayıtların yoğunlaşması, daha önce de ifade edildiği gibi bu olgunun giderek yerleşik bir gelenek haline geldiğini göstermektedir. (Özgüven Kayırcı 2023: 39, 45).

Genellikle bir kâtip tarafından kaleme alınan bu dilekçeler, birinci şahıs anlatım tarzını benimser ve öngörülen resmi yapıya bağlı kalır, ancak içerik açısından çeşitlilik gösterir. Dilekçe yazmadaki amaçları, padişaha ihtidalarını bildirerek hediye olarak bir takım elbisenin parasal karşılığını talep etmektir. Dilekçelerde ayrıca mühtedilerin isim, cinsiyet, yaş, medeni durum, önceki din, ikamet yeri, uyruk ve meslek gibi ek kişisel bilgiler yer alır. (Özgüven Kayırcı 2023: 28-29).

Osmanlı arşiv belgeleri, aynı zamanda bireylerin toplumsal konumları hakkında detaylı bilgiler de içermektedir. Özellikle 16. yüzyıla ait arzuhallerde, mühtedilerin isim, yaş, önceki dini kimlik,

meslek, memleket ve bazen de medeni durumları gibi kişisel bilgilere düzenli biçimde yer verildiği görülmektedir. Örneğin, Gürcü Aznavur kavminden Zefon adlı kişinin, 6 Mart 1574 tarihli belgedeki ihtida beyanında hem etnik kökeni hem de kendisine verilecek yeni dirlik hakkında bilgi yer almaktadır (*BOA ADVNSMHHM.d.:* 25/1976 [982/1575]).

Ayrıca kiske bahası kapsamında hangi eşyaların, ne kadar paranın verileceği/verildiği ve bunun nereden/hangi hazineden veya hangi gelirden karşılanacağı da belgelerden öğrenilebilmektedir. Örneğin bazı nevmüslimlerin eşya bahasının sağ kol livası bedel-i cebelüyân akçasından verilmesi (*BOA, AE.SMST.II:* 129/14169 [1117/1705]), nevmüslim hil'at bahasının Güzelhisar kantar rüsûmundan karşılanması (*BOA, AE:SAMD.III:* 63/6413 [1120/1708]), nevmüslim Abdullah'ın aylığının İstanbul gümrük mukataasından ödenmesi (*BOA, AE.SOSM.III:* 62/4625 [1171/1757]) buna örnek verilebilir. Bazen de kiske bahasının bir muhallefattan karşılandığı da görülmektedir. Nevmüslim akçalarının Aydın muhassılı İsmail Paşa'nın Edirne'de satılan muhallefatından ödendiğine dair kayıt buna örnek verilebilir (*BOA, AE, SMST.II:* 136/15046 [1110/1698]).

Arşiv belgelerinden, mühtedilere aynı zamanda onların topluma entegrasyonunu kolaylaştırmak amacıyla resmi veya gayr-i resmi iş olanakları temin edildiği anlaşılmaktadır. Bunlar muhtedilerin istekleri üzerine kiske bahası olarak verilmektedir. Bu bir tımar tevcihi olabileceği gibi (*BOA, AE.SMH.I:* 163/12309 [1156/1743]) tüfenkçiyân zümresinde bir kadro almak (*BOA, AE.SMH.II:* 129/14164 [1117/1705]) veya yeniçeri sınıfına katılmak (*BOA, AE.SMST.II:* 104/11297 [1115/1703]) şeklinde de olabilirdi. Özellikle ihtidanın hemen sonrasında askerî hizmete alınan bireylerin sayıca fazla oluşu, bu uygulamanın sistematik bir yön taşıdığını göstermektedir. Bu durum, özellikle 18. yüzyıldan itibaren mühtedilerin yeniçeri veya sipahi olmak için verdikleri arzuhallerde sıklıkla görülmektedir. Askerî sınıfa dâhil olmak, bireyleri yalnızca cizye vergisinden muaf kılmakla kalmıyor, aynı zamanda toplumsal hiyerarşide bir üst sınıfa yükselme fırsatı sunuyordu (Antov 2000: 94-97). Örneğin Şavşad Beyi Mehmed Bey Gürcü Aznavurlarından Zefon nâm Aznavur'un ihtida ederek Şîr-i Merd ismini aldıktan sonra dirlik istemiş ve Erzurum'da kendisine düşenden hisar gediği verilmiştir (*BOA, A.İDVNSMHHM.d.:* 25/879 [982/1575]). Bir başka örnekte Frenk oldukları belirtilmekle beraber adları Hasan ve Hüseyin olan -muhtemelen iki kardeş- mühtedi Frangistân'dan gelip topçu olmak istemişlerdi (*BOA, A.İDVNSMHHM.d.:* 25/1976 [982/1575]).

İhtida eden bireylerin toplumda kendilerine yer bulmalarını sağlayacak bu tür düzenlemeler, onların nevmüslim statüsünden hızla yerleşik Müslüman kimliğine geçişini desteklemekteydi (Şeker 2005: 511). Anton kiske bahasının toplumsal olarak zayıf olanlar için bir tür toplumsal refahı artırıcı işlevselliğe sahip olduğunu söylemektedir (Antov 2000: 93-94).

Resmî belgelerde yer alan “şeref-i İslam ile müşerref olmak” gibi tabirlerin, bir yandan ihtida eden bireylerin kişisel dönüşümünü yüceltirken, diğer yandan toplumun geniş kesimlerine İslam'a geçişin olumlu sonuçlarını duyurmayı amaçladığı söylenebilir. Osmanlı arşiv belgelerinde sıkça karşılaşılan “din-i mübin-i İslam ile müşerref olmak” veya “nimet-i İslam ile müşerrefiyet” gibi terkipler, mühtedinin yalnızca bireysel bir karar verdiğini değil, aynı zamanda sultanın

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

himayesinde yeni bir toplumsal aidiyete kabul edildiğini imler. Bazı kayıtlarda bu dilin hemen ardından mühtedilerin yeni hayatlarına dair düzenlemelerin —örneğin tayin teklifleri veya sosyal konumlarını belirleyen destekler— geldiği görülmektedir. Bu kullanım biçimi, İslam'a geçişin kamu düzeni içindeki olumlu ve teşvik edici örneğini görünür kılmayı da amaçlamaktadır (BOA, A.DVNSMHH.d. 25: 879 [982/1575]).

Bir mühtedinin eski muhitini değiştirmedeği ve eski dindaşlarıyla aynı mahallede oturmaya devam ettiği durumlarda, homojen dönemden kalma Hristiyan geleneklerinin alenen yapılması, "âyin-i bâtilalara" izin verilmesi, meyhanelerin mahalle içinde yer almaya devam etmesi veya İslamları rencide edecek yani gücendirecek etkinliklerin sergilenmesine Osmanlı yönetimince son verilmesi, bu taze Müslümanlar sebebiyle yeni kanunlar ya da uygulamalar ihdası, mühtedileri belki yeni tercihlerinden dolayı kendilerine yüz çevirmiş eski dindaşlarına üstünlük kurma hissi vererek, taltif eden fonksiyon da üstlenmiş olabilir. Zira İslam hukuku, şehirde tüm hayatı, iskanı, çevreyi, işeyi düzenlemektedir (İnalçık 1995: 221-242).

Diğer taraftan din değiştirmelerinden dolayı eski ilişkilerini sürdüremeyen, eski dindaşlarından ve akrabalarından kötü muamele gören ve yalnızlaşan mühtedilerin yeni çevrelerinde de şüpheyle karşılaşma ve yalnız bırakılma ihtimalleri olduğundan çeşitli zorluklar yaşamaları bahis konusudur. Bu nedenle nevmüslim akçalarının veya diğer devlet desteklerinin hayatlarını yeniden kurma bağlamında kişilere önemli katkısı olduğu şüphesizdir. Çorlu kadısına başvuran nevmüslim Ayşe'nin ölen annesinden kalan mirasını almasına engel olan kardeşinden şikayetçi olduğunu gösteren mühimme kaydı buna örnek verilebilir (BOA, A.DVNSMHH.d: 118/2020 [1124/1712]).

Kadın mühtedilere pozitif ayrımcılık sayılabilecek başka örnekler bu nevi hadiseleri, cinsiyet merkezli açıklamaya yeterli sayılabilir. Gerçekten de gerektiğinde ihtida eden kadınların güvenlik endişesi nedeniyle farklı uygulamalar gerçekleştirilmesi yönünde kararlar da alınmıştır. Edirne'de ihtida eden Ayşe ve Şerife adlı kadınların yanlarına muhafız verilerek İstanbul'a gönderilmeleri buna örnek verilebilir (BOA, C.ADL.: 100/6011[1127/1716]).

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı savaş esirlerinin ihtidası, yalnızca dinî bir dönüşüm süreci değil, aynı zamanda tutsaklık statüsünün değişmesine imkân tanıyan bir vasıta olarak da işlev görebilmekteydi. Bu bireyler çoğu zaman, esaret koşullarından kaynaklı olarak İslam'ı kabul ettiklerinde, kisve bahasına ek olarak devletin farklı birimlerinde görevlendirilerek sosyal statü kazanabiliyorlardı. Ancak bu durum, her ihtida eden yabancı tutsak için otomatik bir özgürlük anlamına gelmemekte, çoğu zaman devletin uygun gördüğü görevlerle sınırlı bir serbestlik alanı doğurmaktaydı (Özgüven Kayıncı 2023: 35, 37). Dolayısıyla, ihtida tutsaklık koşullarını mutlak biçimde sona erdirmese de statüsel bir dönüşümün ve görece serbestliğin önünü açan kurumsal bir sürece zemin hazırlayabilmekteydi. Bu yönüyle esaret hâlindeki yabancıların İslam'a geçişi hem bireysel hem de siyasal boyutlarıyla Osmanlı yönetiminin istihdam ve entegrasyon politikaları bağlamında değerlendirilmeye açıktır.

Aslında devletin esir alındıktan sonra ihtida edenleri azad etme mecburiyeti bulunmama ile birlikte temayül azad edilmesine dairdir. Bu bağlamda ihtida olgusunun devletin otoritesi açısından da kritik bir mesele olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Osmanlı yönetimi, irtidat eden bireyleri genellikle tehdit olarak algılamış ve bu durumu önlemek için çeşitli yasalar ve uygulamalar geliştirmiştir. Örneğin Karlofça Antlaşmasından önce Lehistan ile yapılan Zurovno Antlaşması'ndan sonra 1678 tarihinde verilen ahidname uyarınca yapılacak esir takasında, geçen iki yılda İslam'a geçmiş esirlerin eski dinlerine dönmesi ihtimali endişe uyandırmış olacak ki devlet adamları bu konuda uyarılmıştı. Venedik ile yapılan takasta ise mühtedi esirlerin kurtulduktan sonra din değiştirmelerini önlemek amacıyla azad edilerek esir statüsünden çıkarıldıkları ve mübadele konu olmaktan çıktıkları görülmektedir (Salarcı Baydar 2020: 266, 292).

Bu arada ihtidanın gerçek olup olmadığının yani mühtedinin gerçekten Müslüman gibi amel edip etmediğinin de önemli olduğu dilekçelerdeki vurgulardan anlaşılmaktadır. Örneğin 16. yüzyıl sonuna ait bir mühimme kaydına göre üserâ-yı mirîden olup tersanede çalışan ve mühtedi olması sebebiyle Boğazkesen dizdarının arzıyla azâdı istenen Saltori'nin namazında, orucunda devamlı gerçek bir müslüman olduğu "İslama gelüb evkât-ı hamse müdâvemet eyleyüb savm-ı Ramazân'ül-mübârekün edâ idüb..." ifadeleriyle bildirilmiş ve neticede azâd edilmiştir. Müslüman olduktan sonra firâr edenlere de sıklıkla rastlandığına göre, arzadaki bu vurgunun önemi anlaşılabilir (Salarcı Baydar 2020: 292-293).

5. Simgesel Pratik Olarak İhtida ve Kisve Bahası

Osmanlı İmparatorluğu'nda ihtida, ritüellerinin bir kısmı Dîvân-ı Hümâyûn'da gerçekleştirilen İslam'a geçiş süreçlerini kapsamaktaydı. Dini bir tören ile sosyal bir aidiyet mekanizmasının çalıştırılması gibi duran bu süreç Abdurrahman Abdi Paşa'nın 17. yüzyıla ışık tutan eserindeki bir mühtedilere yönelik sürecin ayrıntılarını gözler önüne serer. Abdurrahman Abdi Paşa'nın eserine göre, bir gayrimüslim İslam'a geçmek istediğinde süreç şu şekilde işlerdi (Abdi Paşa 2012: 63-64):

Dîvân-ı Hümâyûn'da vezîr-i a'zam huzûrunda bir kâfir Müslüman olmak murâd etse fi'l-hâl telkîn-i şehâdet olunup bir kabza akçe ihsân ve kisvesi için defterdâra fermân buyurulduktan sonra bir çavuş götürüp mîrî cerrâhlardan Dîvân'da ol gün nevbetçi olan cerrâha teslim, cerrâh dahi hemân ol mahalde kûşe-yi mu'ayyinesine götürüp sünnet eder. Ve mîrî cerrâhlardan biri her gün nevbetle Dîvân-ı Hümâyûn'da ve sadr-ı a'zam sarâyında beklemek kânûn-ı kadimdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, İslam'a geçiş yalnızca bireyin dini tercihindeki bir değişim değil, aynı zamanda devlet otoritesinin denetimi altında gerçekleştirilen kurumsal bir süreçti. Dîvân-ı Hümâyûn'da resmiyet kazanan ihtida ritüelleri, devletin bu süreci hem dini hem de toplumsal açıdan ne kadar önemseyip yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. İhtida töreni şu üç aşamalı ritüel ile şekillenmiştir:

1. Telkîn-i Şehâdet: Mühtedi, vezir-i âzam huzurunda kelime-i şehadet getirerek İslam'a girişini resmen ilan ederdi. Bu, bireyin dini dönüşümünün devletin en yüksek makamınca

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

onaylanması anlamına gelirdi. Mühtedi Mustafa ve Mühtedi İsmail olarak dilekçe yazan iki mühtedi ve bir başka dilekçede mühtedi Mustafa kendilerine” devletlu efendinin huzurunda telkin verilmesini” istemişlerdi (*Ek-1: BOA, C.ML.: 519/21217/2 [1086/1675]*). Telkin fıkhî olarak her ne kadar ölüm döşegindeki kişiye kelime-i tevhidi, definden sonra ölüye iman esaslarını hatırlatma anlamlarına gelse de (Günay 2011: 404-406) kisve bahası talebini içeren arzuhallerde “Dîvân-ı Hümâyûn’da, sultan huzurunda kelime-i şehadet ikrar etme” anlamında kullanılmıştır. Bazen telkin yerine “talim”in istendiği de olmuştur. Mehmed adını alan Yahudi mühtedi örneğinde görüldüğü üzere İslam ile müşerref olmak isteyenler şehadet kelimesini bizzat padişahın “öğretmesini” talep etmiştir (*BOA, C.ADL.: 4/259[1175/1761]*).

2. İhsan ve Kisve: Şehadet getiren mühtediye bir miktar akçe verilerek teşvik edilir, ayrıca kisve adıyla yeni kıyafetlerin temini için defterdara ferman buyurulurdu. Bu maddi yardımlar, mühtedinin yeni kimliğini topluma entegre etmesinde bir araç olarak işlev görürdü. Dilekçe sahibi kisve bahası için özel olarak talepte bulunmasa bile, sadrazam veya hazinedarın resmi onaylarında genellikle kisve bahasının “yeni dönen” kişiye kanun (kanun) veya gelenek (mu’tâd/adet) uyarınca sağlanması gerektiği belirtilirdi (Özgüven Kayırcı 2023: 29-30). Mühtedi Mustafa ve Mühtedi İsmail örneğinde de belgeye padişah tarafından mutad olduğu üzere kisve bahası verilmesi yazılmıştı (*BOA, C.ADL.: 4/259 [1175/1761]*).

Osmanlı protokol geleneklerini belgeleyen bir derleme teşrifat defteri olduğu düşünülen (Tarım Ertuğ 2010: 135) 17. yüzyıl sonuna ait Nimeî Efendi Kânûnnâmesi’nde belirtildiğine göre, yeni Müslüman olanlar için Dîvân-ı Hümâyûn’da sadrazamın huzurunda yapılan sade törende; kelime-i şahadetten sonra mühtediye akçe ihsan edilmesi elbisesi için defterdara emir verilmekteydi. Bu belgelerin tamamında gerek erkek gerek kadın mühtediler için elbise ya da kisve baha adıyla giyim bedelinin “kanun gereği” verildiği görülmektedir (Şeker 2005: 517). Osmanlı bürokrasisi bu nevi yardımları sadece vakıflara bırakmamış, kendi dinamikleriyle ihtidaların olgunlaşp kalıcılışmasını temine çalışmıştır. Birçok belgede ihtida eden kadın ve erkeklere “mutad olduğu üzere” elbise verilmesi kararlarına rastlanmaktadır (*BOA, C.ADL.: 29/1727. [1185/1772]*). Bir örnekte, verdikleri ortak dilekçede Ümmügülsüm ve Ayşe adındaki mühtedi kadınların talebi tıpkı erkeklerin talebi gibi “kisve bahâ” tabiriyle ifade edilerek istekleri karşılanmıştır (*Ek-3: BOA, C.ML.: 519/21217/4[1186/1772]*).

Burada dikkat çeken, huzurda yapılmak istenen telkin isteğinin kabul edilip edilmediğine dair herhangi bir ifadenin yer almıyor olmasıdır. Ancak “huzûr-ı padişâhi ve kâimmakâmda ilbâs olunan” destar ve kavuklar ifadesiyle karşımıza çıkan bir tezkire (*BOA, AE.SMMD.IV: 84/9946[1076/1666]*) ve “Edirne’de ilbâs olunan kuşaklık, a’lâ hil’atlar, sarık ve kavuklar ile semmur kaplı kutnu, çuka, a’lâ ve altın-gümüş hil’atlardan bahseden kisve bahası kayıtları (*BOA, AE.SMMD.IV: 83/9915, 9921, 9924 [1077/1667]; BOA, AE.SMMD.IV: 84: 9940 [1077/1667]*) yüksek düzeyde mühtedilerin merasimlerinin protokolle yapıldığını göstermektedir. Dilekçelerdeki

isteklerin ise büyük ölçüde yönetim tarafından sadece kisve bahası talebi olarak algılanmış olduğu, İslam ikrarının sadece formalite olarak algılandığı söylenebilir. Nitekim dilekçelerdeki isimlerden talepkârların çoğunlukla zaten ihtida etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Yine de bunun aksini düşündürecek kayıtların da olması genelleme yapma konusunda ihtiyatlı olunması gerektiğini göstermektedir. Örneğin bir arzuhalde iki Yahudi'nin İslam-ı şerifle müşerref olmak istedikleri ve padişahın ayağının toprağına yüz sürmek istediklerini belirttikleri görülmektedir (*Ek-4, BOA, C.ADL: 4/259 [1175/1761]*).

3. Sünnet Süreci: Mühtedi, *Dîvân-ı Hümâyûn*'da görevli mîrî cerrahlardan birine teslim edilerek sünnet edilirdi. Bu süreç, İslam'a geçişin ruhani boyutunu fiziksel bir ritüelle tamamlayan bir adım olarak görülürdü. Sultanın huzurunda kelime-i şهادet getirmeyi talep eden Abdullah adında bir mühtedi tarafından yazılan arzıhalden kisve bahasının yanı sıra ve sünnet olması için bir miktar para verildiği anlaşılmaktadır (*BOA, AE.SMST.II: 36/ 3573 [1108/1697]*).

İhtida törenlerinin *Dîvân-ı Hümâyûn*'da gerçekleştirilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu süreci yalnızca bireysel bir karar olmaktan çıkarıp devletin dini otoritesinin bir yansıması haline getirdiğini göstermektedir. Bu ritüeller, Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim unsurları İslam'a kazandırma politikalarını toplumsal bütünlüğü sağlamanın bir yolu olarak gördüğünü ortaya koyar. Sultan I. Ahmed (1603-1607) döneminde Atinalı Mehmed'in ihtida sürecinin bizzat padişah huzurunda gerçekleştirilmesi gibi örnekler, bu ritüelin devlet katında ne kadar değerli görüldüğünü vurgulamaktadır (İnce ve Aydın, 2017: 514-515). Mehmed'e isminin bizzat Sultan Ahmed tarafından verilmesi, bu törenlerin aynı zamanda Osmanlı padişahlarının manevi otoritesini pekiştiren bir araç olarak işlev gördüğünü ortaya koyar.

Bu tercihler, devletin sunduğu teşviklerden faydalanma ve statü kazanma isteğiyle de yakından ilişkilidir. Örneğin, 1685 yılında Balkanlar'da "mükemmel bir kisve"nin değeri 5080 akçe olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde kasabalardaki bir evin değerinin yaklaşık 4000, köy evinin ise 1720 akçe olduğu göz önüne alındığında, kisve bahası oldukça önemli bir ekonomik teşvik sunmaktaydı (Antov 2000: 94-95). Bu destek oldukça cazip olmalı ki kendini nevmüslim olarak takdim ederek yardım almaya çalışan gayrimüslimler de olabilmekteydi. İstanbul kaymakamına hitabıyla başlayan bir mühimme kaydından Yeni Müslüman oldum diyerek hem kıyafet hem de akça alan Ali'nin yalan söylediği anlaşılınca tersanede kürek cezasına çarptırıldığı görülmektedir (*BOA, A{DVN.SMH.d: 108/1158 [1107/1696]*).

İhtida töreninin aşamalarından biri olan kisve ihsanının tüm dönüşümde belirleyici bir işlevi olmasının ekonomik cazibesi yanında sembolik bir sebebi de vardı. Çünkü Osmanlı toplumunda kıyafet hiyerarşisi, bireylerin dini ve toplumsal kimliklerini açıkça yansıtan bir düzenleme mekanizmasıydı.⁴ Farklı dini grupların kıyafetleri üzerinden ayrıştırıldığı bu yapı içinde, İslam'a

⁴ Bu ifşayı sadece dinsel bir aidiyet için değil tarikatlar için de söylemek mümkündür. Kamusal alanlarda kimin Haydarî, Kalenderî, Mevlevî vb. bir aidiyetinin olduğunu fark etmemek neredeyse mümkün değildi. Her bir sufi çevrenin kendini kamuya ifşa eden bir kisvesi bulunuyordu (Karamustafa 2008).

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

geçişin dışsal bir göstergesi olarak yeni giysiler verilmesi hem fiziksel hem de sembolik bir dönüşümü simgeliyordu. Kelime-i şehadetle başlayan ihtida süreci, yeni kıyafetlerin giydirilmesiyle tamamlanıyor ve bireyin topluma yeni bir üye olarak kabul edilmesini görünür kılıyordu. Bu bağlamda kisve, sadece bir giysi değil, ihtida edenin Osmanlı toplumuna dâhil olduğunu ve eski inanç sisteminden koptuğunu ifade eden bir semboldü. Kisve bahası, yalnızca bireyin yeni dini kimliğini güçlendirmekle kalmıyor, aynı zamanda ona sunulan bir ödül olarak toplumsal statüsündeki değişimi de somutlaştırıyordu. 1626 tarihli bir belgede, ihtida eden üç kişiye doğrudan “destar bahası” verildiği ve bu bağlamda kisve bahasının yalnızca maddi yardım değil, aynı zamanda dinî ve kültürel dönüşümün bir sembolü olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır (BOA, AE.SMRD.IV. : 3/278 [1035/1626]). IV. Mehmed devrine ait bir başka kayıta ise nevmüslimlere verilecek destar ve kavuk miktarı bildirilmiştir (BOA, AE.SMMD.IV: 40/4523 [1096/1685]). Bu tür kayıtlar, kisve uygulamasının şekli ve içeriksel boyutlarıyla yalnızca bir yardım değil, bir tür kurumsal “yeni kimlik giydirme” mekanizması olarak da değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.⁵ Bu pratik, İslam tarihindeki Hz. Muhammed’in, Ka’b bin Züheyr’e hurka giydirme geleneğiyle paralellik kurularak dini bir referansla zenginleştiriliyordu. Böylece kisve hem ihtidanın bir hatırlatıcısı hem de bu dönüşümün tanınmasını sağlayan bir araç haline geliyordu (Baer 2010: 24-29, 31).

Dini mensubiyetin giysi ile bağdaştırıldığı ve bu sebeple farkı kimlikleri temsilde kullanılmasının kurallaştığı noktanın tespiti bağlamında Hz. Ömer dönemi önemli gözükmektedir. Irvin Cemil Shick zimmi kıyafetlerinin en erken tasvirini Hz. Ömer ahitnamesini ayrıntılarıyla zikreden et-Tartuşî’nin (ö. 1126) yaptığına değinmektedir. Altını çizdiği husus ise el-Belâzurî (ö. 892), et-Taberî (ö. 923) gibi mukaddem kaynakların et-Tartuşî’den önce yazılmış olmalarına rağmen zimmet ehlinin kıyafetlerine dair malumatı içermemeleridir. Shick’e göre, daha önce bu konuda görüş bildirilmiş olsa da gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayırt edilebilmeleri amacıyla gerçekleştirilen uygulamanın Hz. Ömer döneminde yürürlüğe girdiğine şüphe yok gibidir (Schick 2011: 89-159).

Bu bağlamda mühtedi kimselere elbise hediye edilmesine dair geleneğinin, Osmanlı ulemasınca benimsenen, ihtida ve giyim arasındaki ilişkiye dair düşünceden mütevellit bir uygulama olduğu tahmin edilebilir. Osmanlı hukuk ve toplumsal düşüncesinde, ihtida eden bireylerin sadece inanç düzeyinde değil, dış görünüş açısından da Müslüman topluma entegre olmaları gerektiği yönünde

⁵ 19. yüzyılın ilk yarısında kisve bahası uygulamasının klasik dönemden devralınan yapısal özelliklerini büyük ölçüde koruduğu, ancak zaman içerisinde bazı yönlerden farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu farklılıkların başında, kisve bahasının aynı yardım şeklinde değil, doğrudan nakdi yardım olarak verilmesinin yaygınlaşması gelmektedir. Ancak bu durum, mühtedilere elbise temin edilmesi uygulamasının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmese de belki Osmanlı giyim kültürünün toplumsal kimlik üzerindeki belirleyici etkisinin zamanla zayıflamaya başlaması sebebiyle mühtedilere verilen sarık ve örtü bahasına dair kayıtların söz konusu dönemde artık arşivlerde yaygın şekilde yer almaması dikkat çekicidir (Şahin 2023: 40).

güçlü bir anlayış hâkimdi. Bu çerçevede, mühtedilere elbise verilmesi uygulaması, onların yeni kimliklerine uygun bir görünüm kazanmalarını sağlamak amacı taşıyordu. Bu uygulamanın, klasik dönemde mühtedilere giyim yoluyla toplumsal aidiyet kazandırma çabasının bir yansıması olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla bu uygulama hem sembolik hem de pratik bir işlev yüklenmiş; bir yandan mühtedinin kimlik dönüşümünü görünür kılarken, diğer yandan onun Osmanlı toplumuna maddi ve kültürel entegrasyonunu kolaylaştırmayı amaçlamıştır

Ebussuûd Efendi'nin fetvalarında, İslam'a geçen bir kişinin yalnızca kelime-i şehâdet getirmesiyle yetinmesinin yeterli görülmediği; yeni dini kimliğin gereklerinin, dış görünüş ve toplumsal davranış biçimleriyle de desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, mühtedinin Müslüman toplumsal düzeniyle görünür düzeyde uyum sağlaması, örneğin Müslümanlara özgü giyim biçimlerini benimsemesi, sadece kişisel tercih değil, aynı zamanda fikhî bir yükümlülük olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Ebussuûd Efendi'nin fetva mecmuasında yer alan örneklerde, Müslüman olduğunu beyan eden ancak "kâfir libâsı üzere" olan bireylerin İslam'a tam anlamıyla girmiş sayılmadığına dair yorumlara rastlanmaktadır. Bu yaklaşım, dönemin hukukî ve toplumsal anlayışının, inanç beyanı kadar bu beyanın dışa yansıyan toplumsal göstergeleriyle de ilgilendiğini göstermektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, ihtida sonrası giyime dair sembolik uygulamaların, yalnızca sosyokültürel değil, aynı zamanda hukuki ve dini meşruiyet boyutuna sahip olduğu anlaşılmaktadır (Düzdağ 1983: 118).

Kisve bahası, maddi bir teşvik olmanın ötesinde, Osmanlı toplumunda kimlik, aidiyet ve otorite ilişkilerini yeniden kuran sembolik bir pratik olarak öne çıkmaktadır. Mühtedinin yeni statüsünü görünür kılan bu giysi ya da ihсанlar, yalnızca bireyin dini dönüşümünü değil, aynı zamanda devletin bu dönüşüme verdiği onayı ve yönetsel denetimini temsil eder. Bu nedenle kisve bahası, bireysel bir inanç değişiminin ötesinde, kamusal bir kimlik değişimi sürecini yöneten ve toplumsal yapıyla devlet arasındaki bağı yeniden tanımlayan çok yönlü bir araç olarak değerlendirilmelidir. Artık bu noktada, kisve bahası uygulamasının Osmanlı'nın daha geniş çaplı yönetim stratejileri içindeki yerini ve ihtida olgusuna dair geliştirdiği yaklaşımı bütünlüklü olarak ele almak mümkündür.

Sonuç

17. ve 18. yüzyıl Osmanlı imparatorluk politikaları bağlamında, ihtida ve buna eşlik eden kisve bahası uygulaması önemli bir toplumsal-siyasal bütünleşme unsuru olarak öne çıkmaktadır. İhtida, salt bir inanç değişikliği olmanın ötesinde, gayrimüslim Osmanlı tebaasının sosyal, siyasal ve ekonomik gerekçelerle imparatorluğa daha avantajlı bir kimlik altında entegre olma tercihinin hizmet etmiştir. Bu yüzyıllarda pek çok gayrimüslim, İslam'ı benimseyerek, cizye gibi vergilerden muafiyet veya devlet kademelerinde ilerleme imkânı gibi fırsatlara kavuşabileceğinin bilinciyle hareket etmiştir. Osmanlı yönetimi ise, bu tercihi çeşitli politikalarla teşvik etmiş ve yönlendirmiştir. Nitekim yeni Müslüman olanlara sağlanan kisve bahası, imparatorluğun ihtida süreçlerine kurumsal düzeyde verdiği desteği göstermektedir.

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

Mühtedilere padişah ve ekabir huzurunda düzenlenen özel törenlerle, bireysel veya toplu ihtidaları akabinde yapılan ihsanlar şeklinde verilen devlet desteği "kisve baha" olarak -erkekler için destar veya kavuk baha, kadınlar için yaşmak baha gibi türevlerle- kurumsallaşmıştır. Bu çerçevede kılık-kıyafetlerinin Müslüman kimliğine uygun hale gelmesi için belli bir para ve giyecek yardımı yapılması, iş imkanı sağlanması, yeni bir hayat kurmak için gereken güvenlik ve haklarını sağlayıcı desteklerin verilmesi mühtedi arzuhalleri başta olmak üzere dönemin arşiv kaynaklarında yer almıştır.

Tarihi arka planı bulunan bu uygulamanın hem vakıflar aracılığıyla bireylerin kendi imkanları hem Osmanlı elitlerinin ihsanları hem de padişahın özel teveccühü ile sağlanan devlet fonları ciddiyetle ele alınan bir kurum olarak ihtidanın Osmanlı tarihi ve medeniyeti içindeki yerini göstermektedir.

Bu uygulama, devletin yeni Müslümanları sembolik olarak himaye ettiğini ve onları Osmanlı toplumuna kazandırırken maddi-manevi destek sağladığını ortaya koyarken sembolik sözlü/yazılı ifadeler, eşyalar ve tutumlar ile dikkat çekmektedir. Böylece ihtida ve kisve bahası, 17. yüzyılın çalkantılı sosyo-politik atmosferinde hem devlet hem de bireyler açısından işlevsel bir çözüm alanı sunmuştur.

İhtidayı ve kisve bahasını Abou-El-Haj'ın işaret ettiği dönemin siyaset anlayışında merkezîyetçiliğin dönemin dinamiklerine göre yeniden kurgulanmasını, buna uygun temsil, yönetim, kontrol ve düzen araçları geliştirilmesini ve gelirlerin güvence altına alınmasını hedefleyen rasyonel uygulamaların hayata geçirilmesini örnekleyen bir uygulama olarak değerlendirmek mümkündür.

Dolayısıyla, ihtida ve kisve bahası Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa merkezli Osmanlı düşüşü değerlendirmelerini gözden geçirmeyi zorunlu kılacak ve alternatif tarih inşasını mümkün kılacak uygulamalar olarak kıymetlidir.

Bu çalışmada ulaşılan bulgular, Osmanlı ihtida ve kisve bahası olgusuna ilişkin literatürdeki genel kabulleri daha rafine bir bakış açısıyla değerlendirme imkânı sunmaktadır. Çeşitli Osmanlı arşiv kaynaklarının -özellikle kisve bahası arzuhallerinin- kullanılması ve mevcut literatürdeki ilgili uzman kavramsallaştırmalarının dikkatlice analiz edilmesi sayesinde, konuya dair önceki yaklaşımlar genişletilerek yeni nüanslar ortaya konmuştur. Bu sayede Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde ihtidanın, dönemin sosyo-ekonomik ve politik dinamikleriyle nasıl örtüştüğü, önceki dönemlerdeki durumu ile mukayeseye imkan verecek çalışmaların da analiziyle daha net anlaşılmıştır.

Metodolojik açıdan, birincil kaynakların eleştirel değerlendirmesiyle desteklenen bu tarihsel analiz, literatüre önemli bir katkı yapmaktadır. Gelecekte, benzer yöntemlerin imparatorluğun farklı bölgeleri veya farklı kurumların serencamını sorgulamakta da kullanılması, özellikle ilişkisel modellerin ve teorilerin yaşam pratikleri üzerinde denenmesi ve alternatif yaklaşımların geliştirilmesi başta Osmanlı İmparatorluğu'nda din değiştirme olgusu olmak üzere pek çok meselenin daha geniş bir perspektifle anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Örneğin din değiştirerek

yeni bir kimliğe bürünen tebaanın yönetimle kuracağı ilişki modellerinin öncül bir safhası olarak değerlendirilmesi imkan dahilindedir.

Sonuç itibariyle, yapılan bu çalışma, 17. yüzyılda ihtida ve kisve bahası uygulamasının Osmanlı İmparatorluğu'nun çok yönlü çeşitliliğinin içinde bir dönüşüm ve entegrasyon mekanizması olarak işlevselliğini ve inceliklerini ortaya koyarak alan yazına katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri Fonu (A.{DVNSMHH.d.}), 7, 12, 25, 108, 118.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, I. Ahmed Evrakı (AE.SAMD.I), 8/757.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, IV. Murad Evrakı (AE.SMRD.IV), 3/278.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, IV. Mehmed Evrakı (AE.SMMD.IV), 6/608

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, IV. Mehmed Evrakı (AE.SMMD.IV), 83/9915

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, IV. Mehmed Evrakı (AE.SMMD.IV), 83/9921

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, IV. Mehmed Evrakı (AE.SMMD.IV), 83/9924

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, IV. Mehmed Evrakı (AE.SMMD.IV), 84/9940.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, IV. Mehmed Evrakı (AE.SMMD.IV) 40/4523

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, II. Mustafa Evrakı (AE.SMST.II), 136/15046.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, II. Mustafa Evrakı (AE.SMST.II), 104/11297.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, II. Mustafa Evrakı (AE.SMST.II), 129/14169.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, II. Mustafa Evrakı (AE.SMST.II), 36/3573.

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, III. Ahmed Evrakı (AE.SAMD.III), 63/6413

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, III. Ahmed Evrakı (AE.SAMD.III), 59/5908

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, I. Mahmud Evrakı (AE.SMH.I), 163/12309.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, III. Osman Evrakı (AE.SOSM.III), 59/4344.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, III. Osman Evrakı (AE.SOSM.III), 62/4625.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, III. Osman Evrakı (AE.SOSM.III), 62/4625.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, I. Abdülhamid Evrakı (AE.SABH.I.), 128/8607.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi, Maliye Kalemi (C.ML.), 519/21217/001

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi, Maliye Kalemi (C.ML.), 519/21217/002

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi, Maliye Kalemi (C.ML.), 519/21217/004

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi, Adliye Kalemi (C.ADL.), 4/259.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi, Adliye Kalemi (C.ADL.), 29/1727.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi, Adliye Kalemi (C.ADL.), 100/6011.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi, Hariciye Kalemi (C.HR.), 4/186.

Abdi Paşa, Abdurrahman. 2008. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi-nâmesi*, Ed. Fahri Ç. Derin. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Abdi Paşa, Abdurrahman. 2012. *Abdurrahman Abdi Paşa Kanunnâmesi*, Ed. Ahmet Arslantürk. İstanbul: Okur Kitaplığı.

İkincil Kaynaklar

- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali. 2005. *Formation of the Modern State*, Syracuse, New York: Syracuse University Press.
- Antov, Nikolay. 2017. *The Ottoman 'Wild West'*, New York: Cambridge University Press.
- Antov, Nikolay. 2000. "Kisve Bahası Arzuhalleri: Osmanlı Döneminde Balkanlarda İslamlaşma Sürecine Dair Kaynak", *Kebikeç*, 10: 89-105.
- Avşin Güneş, Gülcan (2016). "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 1(2): 1-30.
- Baer, Marc David. 2010. *IV. Mehmed Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih*, İstanbul: Hil Yayınları.
- Çetin, Osman. 1991. "Hacı İvaz Paşa Vakfiyesindeki 'Mühtedi Fonu' Hakkında". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3): 167-175.
- Çetin, Osman. 1994. *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları: (1472-1909)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Düzdağ, Ertuğrul. 1983. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Gradeva, Rossitsa. 2012. "Conversion to Islam in Bulgarian Historiography: An Overview", in *Religion, Ethnicity and Contested Nationhood in the Former Ottoman Space*, Ed. Jorgen Nielsen, Brill, Leiden, Boston, 187-222.
- Günay, Hacı Mehmet. 2011. "Telkin", ss. 404-406 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 40, İstanbul: TDV Yayınları.
- Fayda, Mustafa. 1991. "Atâ", ss. 33-34 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 4, İstanbul: TDV Yayınları.
- Emecen, Feridun. 1991. "Atiyye-i Seniyye", ss. 64 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 4, İstanbul: TDV Yayınları.
- Himmetoğlu, Emel. 2020. "Osmanlı'da İhtidâ Hareketleri ve Adana'da İhtidâ Edenler (1750-1799)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(74): 135-161.
- İnalcık, Halil. 1954. "Ottoman Methods of Conquest" in *Studia Islamica*, 2: 103-129.
- İnalcık, Halil. 1995. "İstanbul: Bir İslam Şehri", *İslam Tetkikleri Dergisi*, 9: 221-242.
- İnalcık, Halil. 2000. "Şikayet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzâr'lar" ss. 49-71 içinde *Osmanlı'da Devlet Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren Yayınları.

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

- İnce, İrfan, Fuat Aydın. 2017. "Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı: Bir Atinalı Mühtedî, Bir Osmanlı Kadısı, Sahn-ı Semân'dan Dârulfünûn'a", ss. 507-578 içinde *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası - XVII. Yüzyıl*, Sempozyum Tebliğleri, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kadrić, Sanja. 2018. "Ottoman Bosnia and Hercegovina: Islamization, Ottomanization, and Origin Myths", Doctoral Thesis, Graduate School of The Ohio State University, Ohio.
- Kallek, Cengiz. 2020. "Müellefe-i Kulûb", ss. 473-475 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 31, İstanbul: TDV Yayınları.
- Karamustafa, Ahmet T. 2008. *Tanrı'nın Kural Tanımaz Kulları, İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Köksal, Mehmet. 2000. "İhtida", ss. 431-433 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 22, İstanbul: TDV Yayınları.
- Krstić, Tijana. 2009. "Illuminated by the Light of Islam and the Glory of the Ottoman Sultanate: Self-Narratives of Conversion to Islam in the Age of Confessionalization". *Comparative Studies in Society and History*, 51: 35-63.
- Krstić, Tijana. 2011. *Contesting Conversion: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Mazower, Mark. 2002. *The Balkans: A Short Story*, Modern Library Chronicles, New York: Random House Publishing Group.
- Minkov, Antov. 2004. *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Boston: Brill, Leiden.
- Özguven Kayırcı, Zeynep Gül. 2023. "Conversion Petitions and Kisve Bahası Grants In Ottoman Empire During The Period Between Mid-17th and Late 18th Centuries". Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Radushev, Evgeni. 2010. "The Spread of Islam in the Ottoman Balkans: Revisiting Bulliet's Method on Religious Conversion", *Oriental Archive*, 78: 363-384.
- Salarcı Baydar, Esen. 2020. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Esirleri Üserâ-yı Mîrî (1650-1720)". *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Savran, Ahmet. 2001. "Kâ'b b. Züheyr", ss. 7-8 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 24, İstanbul: TDV Yayınları
- Schick, İrvin Cemil. 2011. *Bedeni, Toplumunu, Kâinatı Yazmak: İslam, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*. Haz. ve Çev. Pelin Tünaydın. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shaw, Stanford J. 1979. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey-1: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*. New York: Cambridge University Press.

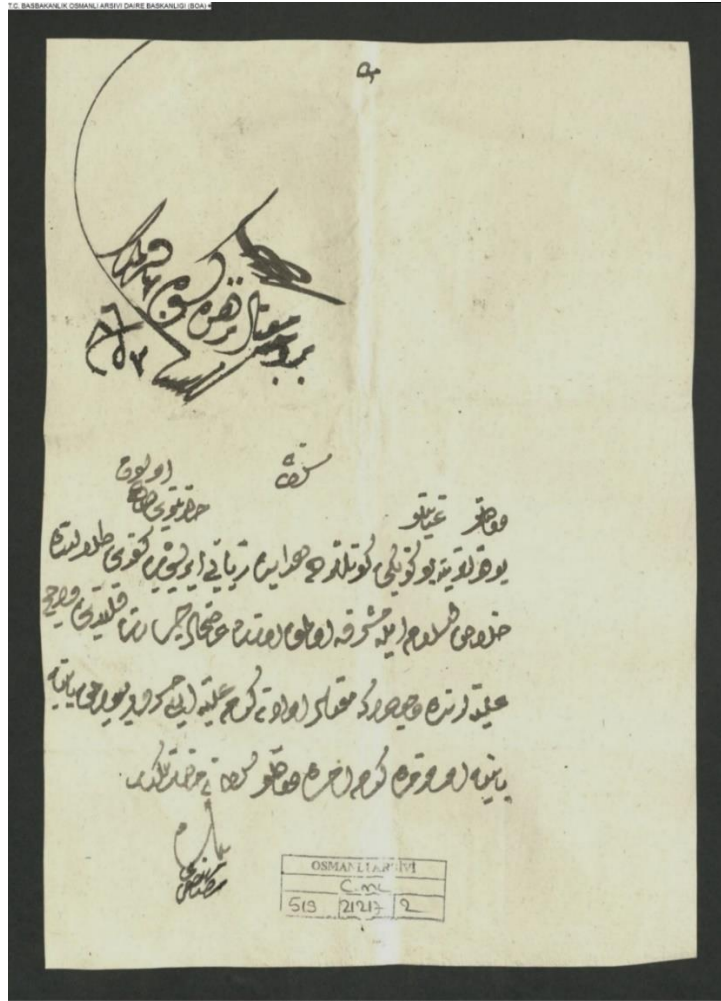

- Şahin, Bilgehan. 2023. "Osmanlı Devleti'nde Mühtedilere Yapılan Yardımlar (1800-1850)", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 7(1): 37-51.
- Şeker, Mehmet. 2005. "Mühtedilere Yapılan Yardımlar ve Verilen Elbiseler ile İlgili Deyimler", ss. 507-521, XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şemseddin Sâmî. 2015. "İhtida", ss. 192 içinde *Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Şifa Yayınları*.
- Tarım Ertuğ, Zeynep. 2010. "Osmanlı İstanbul'unda Merasim ve Teşrifata Dair Kaynaklar", *Türkiye araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*. 8/16: 131-148.
- Vryonis Jr., Speros. 1971. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the 15. Century*, California: University of California Press.
- Yazıcı Özdemir, Ömür. 2023. *Osmanlı Kudüs'ünde Yerel Siyaset ve Toplumsal Katılım*. İstanbul: Fikir Yayınları.

Ekler

Ek-1: 1675 yılına ait padişah huzurunda telkin ve kisve bahası talebinde bulunan mühtedi Mustafa'nın dilekçesi.

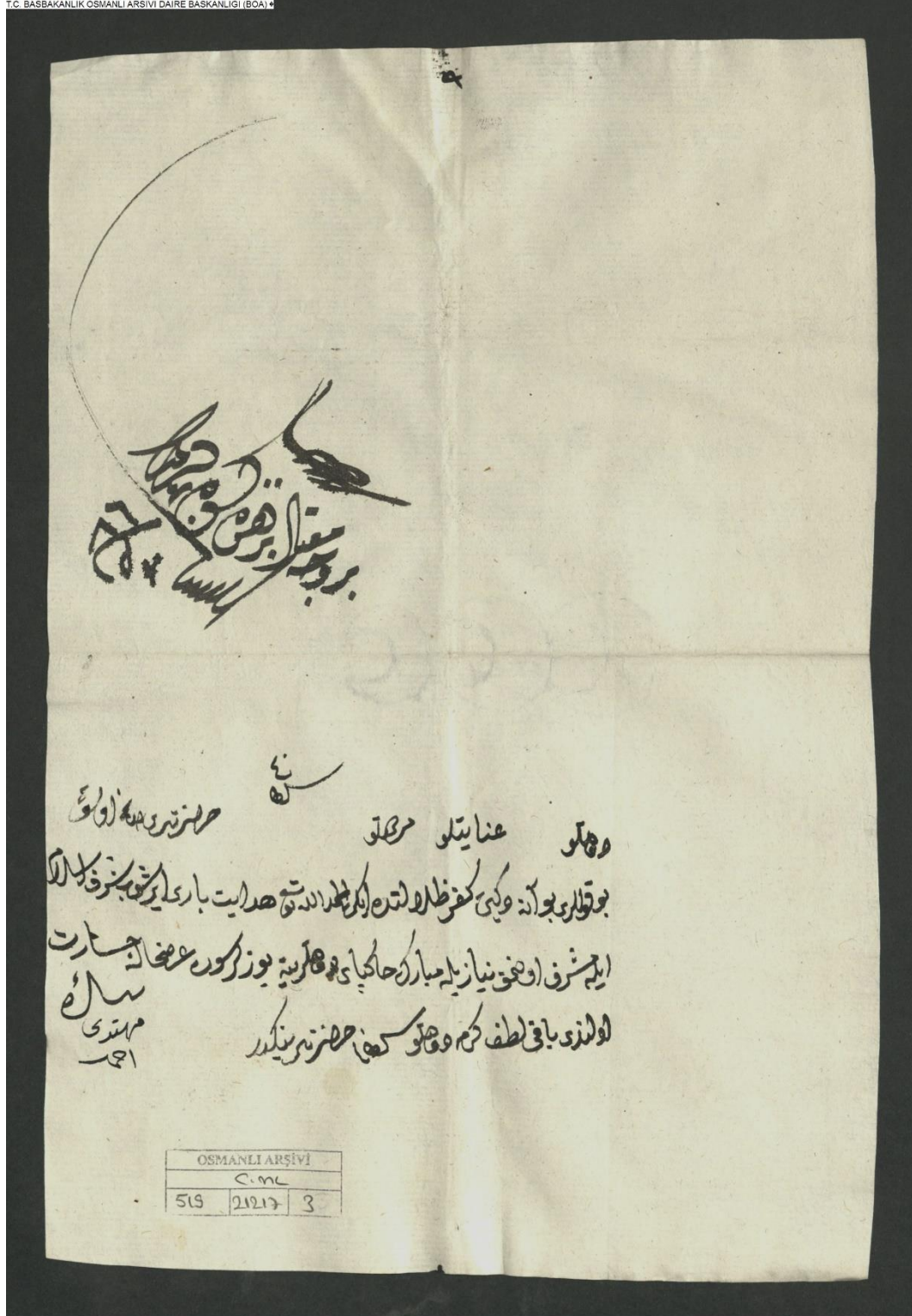

C.ML.00519.21217.002

Ek-2: 1675 yılına ait kisve bahası talebi içeren dilekçe.

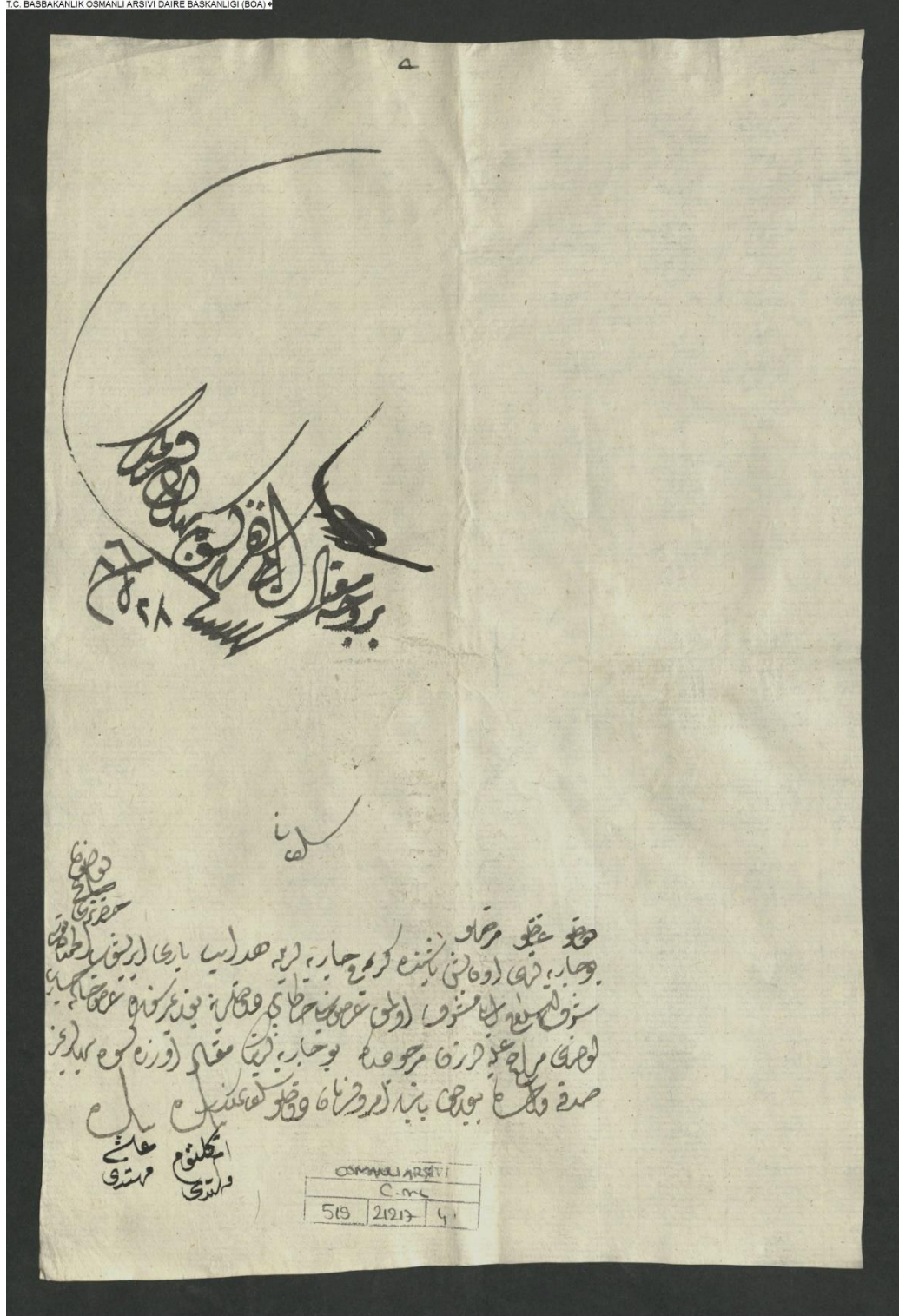

C.ML.00519.21217.003

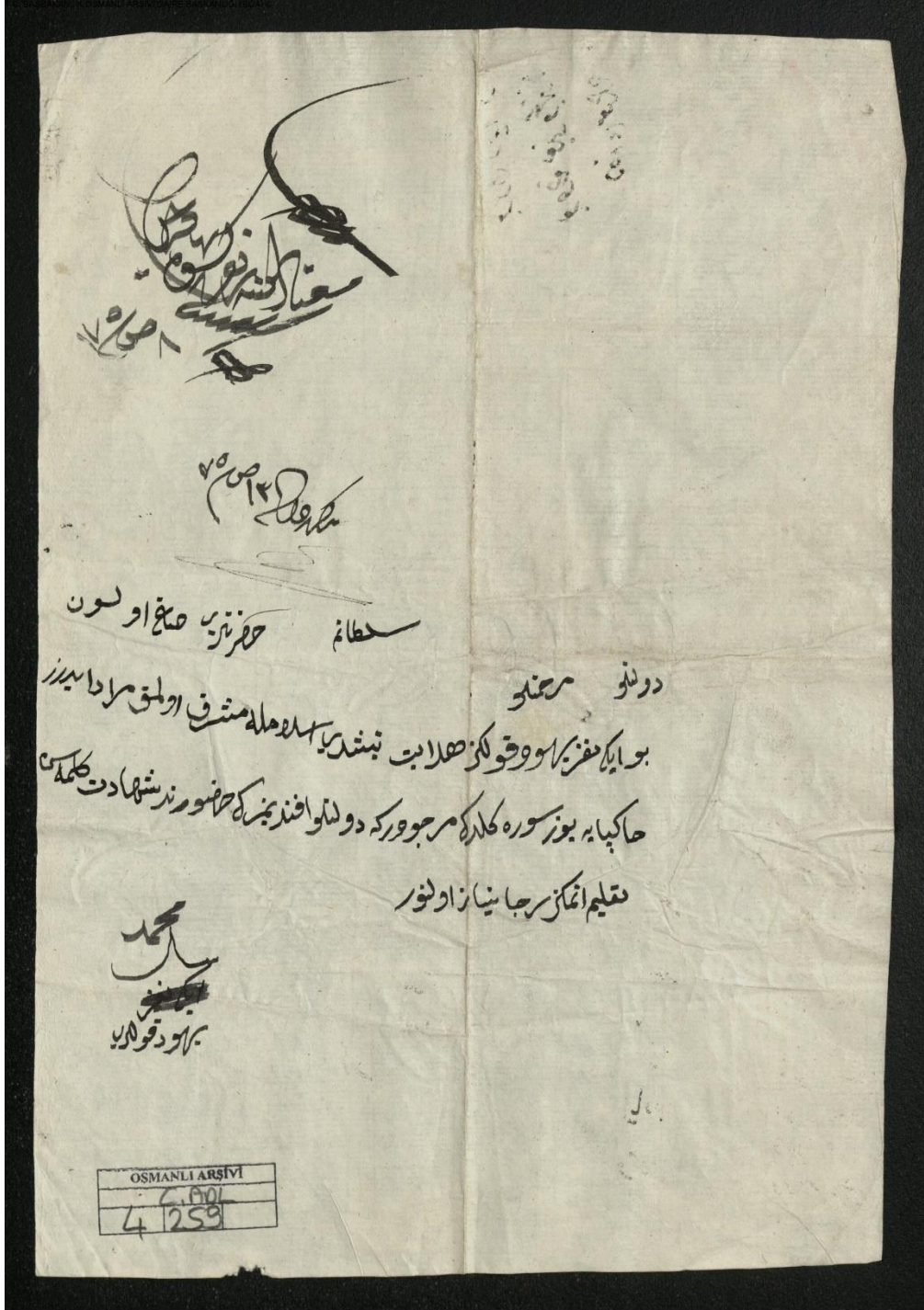
Ek-3: On beş yaşında Müslüman olan Ümmügülüm ve Ayşe'ye ait 1675 yılına ait kisve bahası talebi içeren dilekçe

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

Ek-4: İki Yahûdi'nin Divân-ı Hümâyûn'da padişah huzurunda kelime-i şahâdet ile ihtidâ etmek istediklerine dair 1761 tarihli arzuhal.

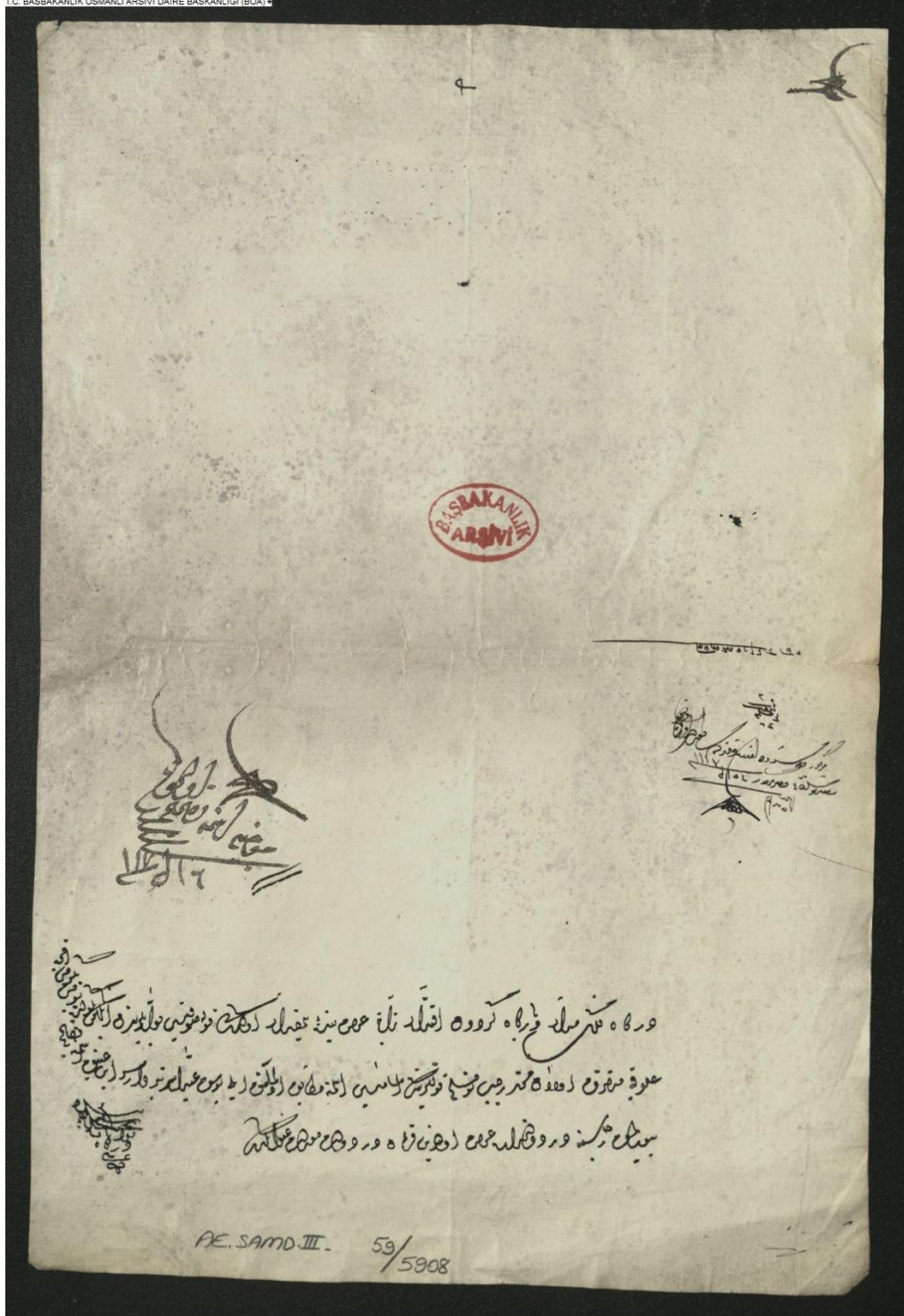
C.ADL.00004.00259.001

Ek-5: Yeni aldığı Mehmed Receb ismini kendisinininkine uymadığı için değiştiren nevmüslimin adının Yusuf Abdullah olarak tashihine dair 1706 tarihli belge.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

AE.SAMD.III.00059.05908.001

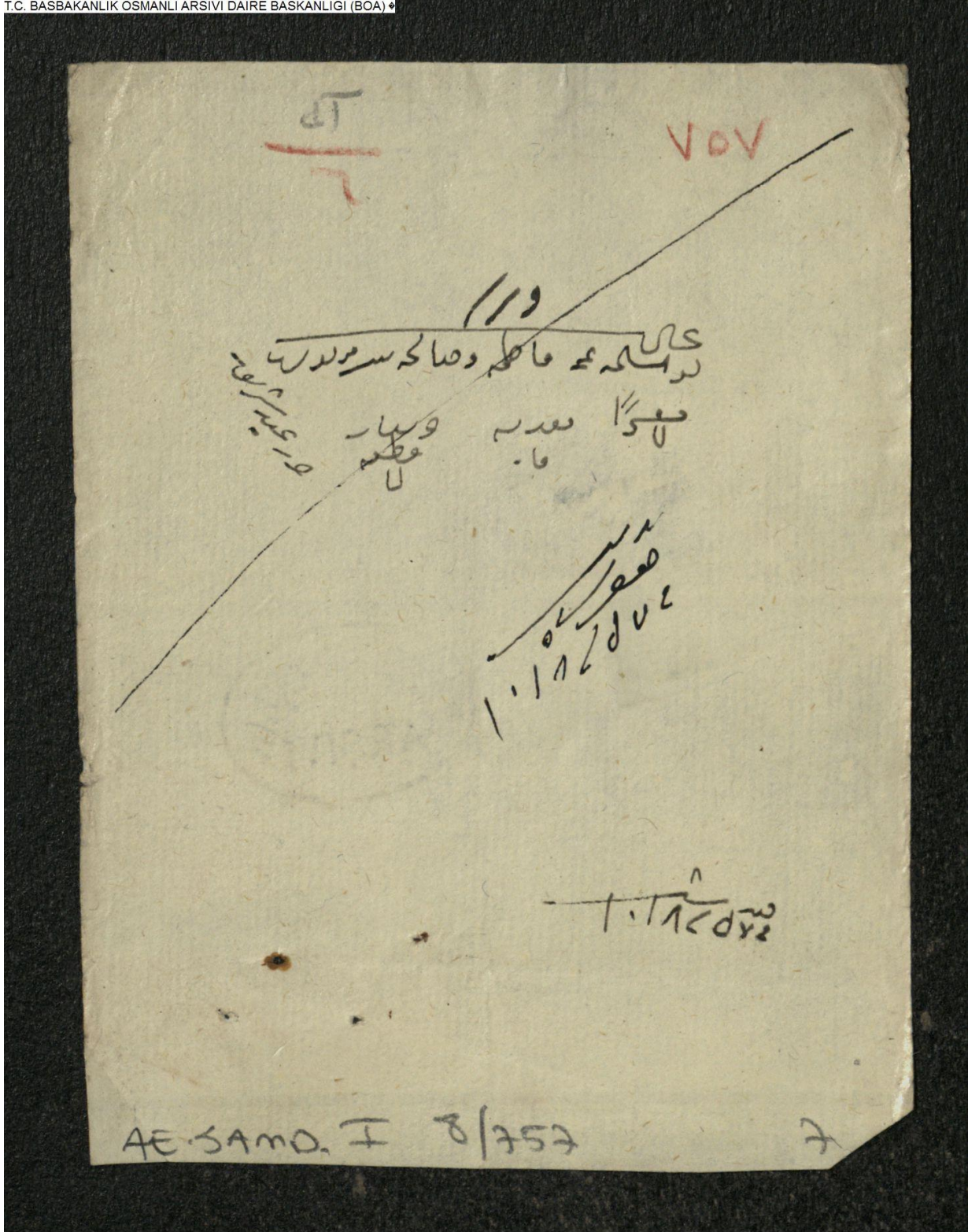

17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda İhtidanın İdari ve Toplumsal Dinamikleri ve Kisve Bahası Uygulaması

Ek-6: Nevmüslimlere bayramlık verildiğine dair 1610 tarihli belge

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ♦

AE.SAMD.I.00008.00757.007

